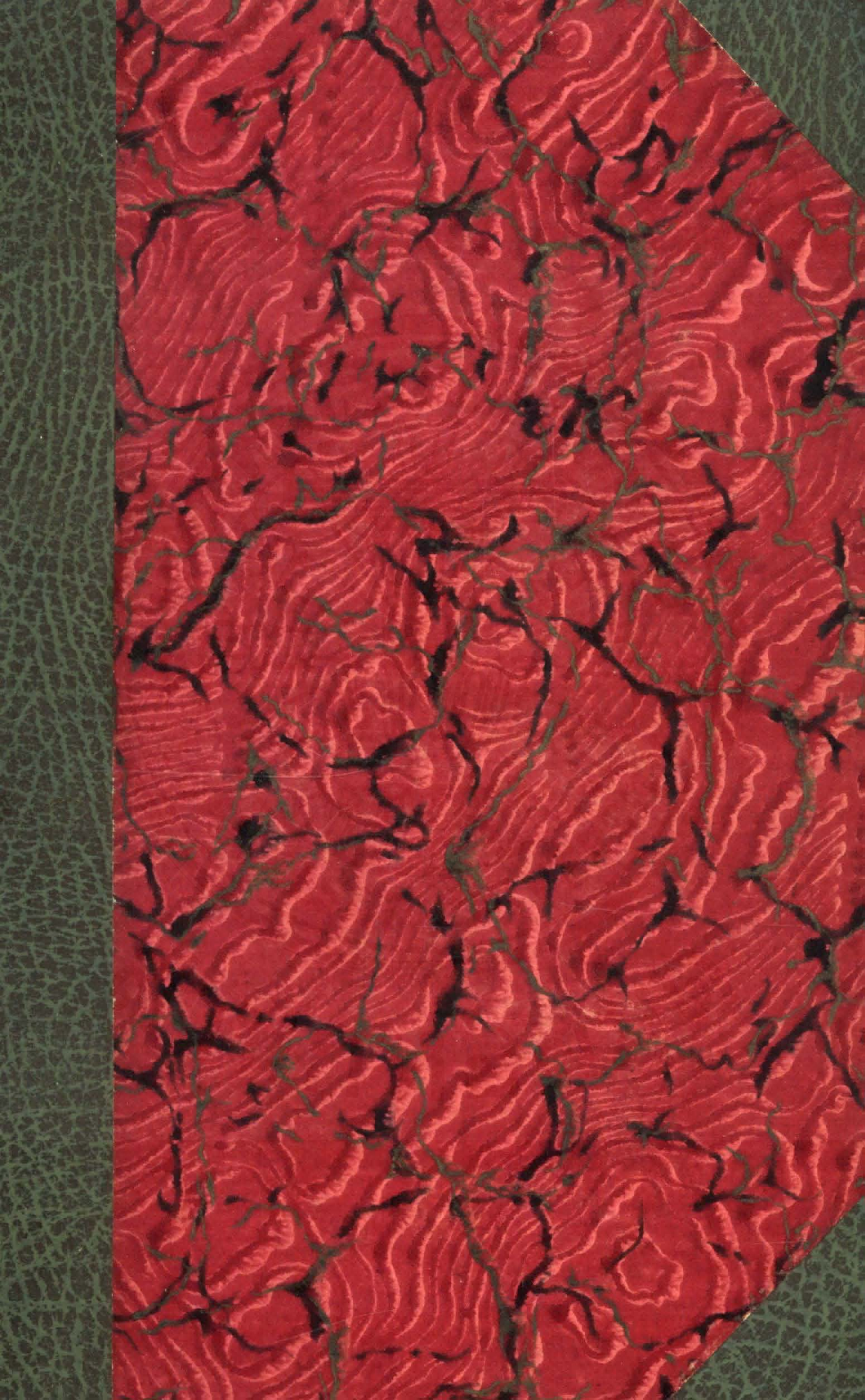

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๕

ว่าด้วยชาวป่าชาติต่าง ๆ

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโภไคสวรรย์

พิมพ์ในงานศพ

คุณหญิงจันทร์ พิพิธโภไคสวรรย์ จ, จ.

ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คุณหญิงพิพิธโภไคสวรรย์ (จันทร์ หังสสุต)

เกิดวันอาทิตย์ที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๗

ถึงแก่กรรมวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

อายุ ๕๖ ปี

คำนำ

มหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโภไคสวรรย์ (เชฐ หังสสุต) ให้มาแจ้งความต่อกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ว่าจะทำการปลงศพคุณหญิงจันทร์ พิพิธโภไคสวรรย์ มีศรัทธาจะรับพิมพ์หนังสือในหอพระสมุด ฯ เปนของแจกสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้าจึงเลือกหนังสือเรื่องลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๕ ให้พิมพ์ตามประสงค์ เรื่องราวหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคนี้เปนอย่างไรจะอธิบายต่อไปข้างท้าย จะกล่าวถึงประวัติผู้มรณภาพก่อน

ประวัติคุณหญิงจันทร์ พิพิธโภไคสวรรย์

คุณหญิงจันทร์ พิพิธโภไคสวรรย์ ต,ช. เปนธิดาหลวงมงคลรัตน์ (ช่วง ไกรฤกษ์) แลเปนธิดาคนใหญ่ของขรัวยายไข่ จึงเปนพี่ร่วมบิดามารดากับเจ้าจอมมาดาชุ่มในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเปนเจ้าจอมมารดาของพระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าหญิงอาทรทิพยนิภา แลพระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณีนั้น คุณหญิงจันทร์เกิดในรัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม ปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๗

คุณหญิงจันทร์ได้ทำการวิวาหมงคลกับมหาอำมาตย์ตรี พระยาพิพิธโภไคสวรรย์ (เชฐ หังสสุต) แต่เมื่อยังเปนตำแหน่งนายราชภัณฑ์ภักดี หุ้มแพรมหาดเล็ก เมื่อปีจอ พ. ศ. ๒๔๒๙ แล้วได้ถวาย

เปนข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้ ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อสามีได้เปนตำแหน่งพระยาพิพิธโภไคสวรรย์อยู่ในกระทรวงพระคลัง ฯ คุณหญิงจันทร์ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายในเมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๔๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ได้รับพระราชทานเข็มเสือป่าชั้นที่ ๓

พระยาพิพิธโภไคสวรรย์กับคุณหญิงจันทร์มีบุตรธิดาด้วยกัน บุตร ๖ ธิดา ๓ รวม ๙ คน ถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเยาว์ ๔ คน คงเหลืออยู่ ๕ คน คือ

๑ นางสาวเจิม ได้ทำการวิวาหมงคลกับหลวงนรการวิสุทธิ์ (กระจ่างแพ่งสุภา) บุตรพระยาเกษมศุขการี

๒ นายชู มหาดเล็กข้าหลวงเดิม รับราชการเปนตำแหน่งสมุห์บาญชีอยู่ในกรมรถไฟหลวง ได้ทำการวิวาหมงคลกับนางสาวเลื่อน ไกรฤกษ์ธิดาพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ น้องของคุณหญิงจันทร์

๓ นายชอบ มหาดเล็ก เมื่ออายุครบอุปสมบท สมเด็จพระบรมราชชินีนารถ พระบรมราชชนนีทรงพระกรุณาโปรดจัดการอุปสมบทพระราชทาน ได้อุปสมบทที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นลาสิกขาบทแล้ว ได้รับราชการอยู่ในศาลฎีกา

๔ นายโชติ มหาดเล็ก

๕ นางสาวจำเรียง

คุณหญิงจันทร์อยู่ร่วมทุกข์สุขกับพระยาพิพิธโภไคสวรรย์มา ๓๔ ปี ป่วยถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒ คำนวณอายุได้ ๕๖ ปี สิ้นเรื่องประวัติคุณหญิงจันทร์เพียงนี้

อธิบายเรื่องที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้

เรื่องหนังสือที่พิมพ์ในลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๕ นี้ เปนเรื่องลัทธิธรรมเนียมของชาวป่าชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในพระราชอาณาจักรสยามข้างฝ่ายเหนือ หนังสือเรื่องนี้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เมื่อยังเปนเจ้าหมื่นไวยวรนารถ เปนแม่ทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ได้เอาใจใส่สืบสวนเรื่องพวกชาวป่าแลลัทธิธรรมเนียมของพวกนั้น ๆ ส่งมายังหอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์ในหนังสือวชิรญาณเปนตอน ๆ ยังหาเคยรวมพิมพ์แยกออกเปนเรื่อง ๑ ต่างหากไม่ เห็นว่าหนังสือเรื่องนี้ให้ความรู้อันจะหาได้ด้วยยาก หนังสือเช่นนี้แม้ในนานาประเทศก็นับถือกันว่า สมควรจะมีสำหรับบ้านเมืองทั่วทุกประเทศ เพราะพวกชาวป่ามักเปนประชาชนที่อยู่ในประเทศนั้น ๆ มาเก่าก่อน เมื่อรู้ภาษาแลลัทธิธรรมเนียมที่ถือในคนจำพวกนั้น ๆ ว่าเปนอย่างไร ๆ อาจจะสอบสวนเปรียบเทียบให้รู้เรื่องพงษาวดารโบราณคดีของประเทศนั้น ๆ ถอยหลังขึ้นไปได้เปนอันมาก มีตัวอย่างเรื่อง ๑ ซึ่งปรากฏเมื่อเร็ว ๆ นี้ คือในอักขรวิธีหนังสือไทยเราบัญญัติคำให้ใช้ไม้ม้วนไว้ ๒๐ คำ ยังไม่มีอธิบายแน่ชัด ว่าเหตุใดจึงใช้ไม้ม้วนแต่ ๒๐ คำเท่านั้น มีนักเรียนพึ่ง

พบในหนังสือของพวกอาหมซึ่งเปนไทยจำพวก ๑ อยู่ในแดนพม่าข้างฝ่ายเหนือ ปรากฎว่าคำที่ใช้ไม้ม้วนในภาษาอาหม เขาอ่านสำเนียงคล้าย เอ สกด ย ไม่ได้อ่านเปนสำเนียงไอ เมื่อได้ความรู้ขึ้นเช่นนี้ก็ได้พยานโดยทันที ว่าพวกชาวลครของเรายังใช้สำเนียงนั้นอยู่จนตราบเท่าทุกวันนี้ ข้อนี้เปนตัวอย่างที่จะเห็นได้ว่าได้ความรู้เพราะมีหนังสือเรื่องลัทธิธรรมเนียมแลภาษาของชนชาติต่าง ๆ เช่นพิมพ์ในสมุดเล่มนี้ มีประโยชน์สำหรับเปรียบเทียบกัน จึงเปนของที่สมควรจะพิมพ์ให้แพร่หลาย

ข้าพเจ้าขออนุโมทนากุศลบุญราษีทักษิณานุปทาน ซึ่งพระยาพิพิธโภไคสวรรย์ ได้ทำการปลงศพคุณหญิงจันทร์ผู้ภรรยา แลได้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ให้แพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้รับหนังสือนี้ไปคงจะอนุโมทนาทั่วกัน.

ดำรงราชานุภาพ สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๘ มกราคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๒

สารบาน

ว่าด้วยชาวป่าชาติต่าง ๆ

ในพระราชอาณาเขตรข้างทิศตวันออกเฉียงเหนือ มีคนชาติภาษาต่าง ๆ อาไศรยอยู่บนภูเขาแลในป่าเปนอันมาก คนชาติชนิดต่าง ๆ นี้ มีลัทธิธรรมเนียมภาษาต่าง ๆ กัน ดังจะได้พรรณาต่อไป คือจะได้พรรณาถึง

๑ บ้านเมืองเคหฐานที่อาไศรย

๒ รูปร่างลักษณกิริยาภาษาพูดแลหนังสือ

๓ อาหารแลผ้านุ่งห่มเครื่องประดับกาย

๔ วิชาชำนาญการเลี้ยงชีพ ฤๅสินค้าต่าง ๆ ที่ไปมา

๕ หัวน่าพาหนะบริวารภาชนะเครื่องใช้

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายกัน

๗ ธรรมเนียมได้ภรรยาแลคลอดบุตรเลี้ยงบุตร

๘ การพยาบาลแลปลงศพ

๙ การนับถือสาสนา แลการประชุมเล่นมโหรศพ เปนเทศกาลตามฤดูปี

คนชาติต่าง ๆ ที่จะพรรณาต่อไปนี้ ย่อมอาไศรยอยู่ในปลายเขตรแดน ใช่จะมีแต่ในพระราชอาณาเขตรสยามเท่านั้นหามิได้ มีทั่วไปในประเทศต่าง ๆ คือ ประเทศจีน. พม่า. ซึ่งต่อติดกับพระราชอาณาเขตร

แลดินแดนอื่น ๆ ก็มีคนต่างชาติต่างภาษาอาไศรยอยู่เหมือนกัน แต่คนชนิดอย่างนี้ชอบอยู่ตามป่าแลเขาปลายเขตรแดนที่ไกลจากบ้านเมือง แต่ไม่อาไศรยตั้งมั่นอยู่เปนถิ่นที่หามิได้ มักยักย้ายยกครอบครัวเที่ยวอยู่ในป่าเขาที่อื่น ๆ ต่อไป ถึงแม้ว่าบ้านเมืองใดจะเผื่อแผ่เจือจานความบำรุงเลี้ยงรักษาไปถึงคนชาติต่าง ๆ นั้น ก็คงจะไม่รับความบำรุงความเจริญให้รุ่งเรืองได้ คงจะหลบหลีกหนีห่างออกไปอยู่ตามป่าเขาเช่นนั้นเปนธรรมดา

ว่าด้วยชาติพม่า

๑, คนชาติพม่านี้ อาไศรยอยู่ในดินเมืองภูฝาง ซึ่งเปนพระราชอาณาเขตร ข้างทิศตวันออกเฉียงเหนือ ที่ต่อเขตรแดนกับประเทศจีนแลพม่า แลพม่าพวกนี้ปลูกโรงอาไศรยอยู่บนเขาที่สูง ๆ โรงนั้นมีหลังคาลาดลงมาชิดกับพื้น มีประตูเข้าออกสองข้างทาง ด้านสกัดในโรงนั้น กั้นเปนห้องยกเปนแคร่ขึ้นสูงประมาณศอกหนึ่งสำหรับเปนที่นอน ในห้องนอนนั้นก็กั้นฝามีประตูไปมาถึงกัน โรงนั้นมุงด้วยหญ้าคาฝาขัดแตะ แลบางคนก็ทำด้วยไม้จริงบ้าง โรงใหญ่เล็กก็ตามสมควรที่จะมีครอบครัวอยู่ตามมากแลน้อย

๒, ลักษณร่างกายกิริยาแลภาษานั้น มีร่างกายล่ำสันแขงแรง ผิวกายมีสีดำโดยมากทั้งชายหญิง อากัปกิริยาแขงกระด้าง ไม่เรียบร้อยเหมือนคนในบ้านเมือง มีภาษาพูดเปนภาษาหนึ่ง แต่มีสำเนียงคล้ายภาษาแขกกาลิง แต่ไม่มีหนังสือใช้

๓, เครื่องนุ่งห่มแต่งกายแลอาหารนั้น รับประทานเข้าเจ้าเปนอาหาร แลกับเข้าของกินทำด้วยเนื้อสัตว์ต่าง ๆ แลเนื้อปลา แต่ชอบกินผักต่าง ๆ มาก ผ้านุ่งห่มแลตกแต่งกายนั้น ผู้ชายขวั้นผมเปีย อย่างจีน แต่ถักผมไม่ใส่ไหม ใช้เปียแลลูกปัดปล้องไม้น้อย ๆ มีบ้างสำหรับร้อยเปนเครื่องประดับบนศีศะ แลประดับไว้ที่คอห้อยลงมาเหมือนสวมลูกประคำ มีสามสายสี่สายแลเอาไม้หวายต่าง ๆ แลเหล็กมาทำเปนกำไลสวมข้อมือแลตามลำแขนเปนเครื่องประดับ บางคนที่มีเงินก็ทำด้วยเงิน นุ่งกางเกงจีน มีผ้ารัดท้องเปนเป๋าสำหรับใส่เงินติดตัวอยู่เสมอทุก ๆ คน ใช้เสื้อรูปเหมือนเสื้อกวางตุ้ง ทำแขนแลตัวเสื้อนั้นสั้น สำหรับใส่เมื่อฤดูหนาว เสื้อกางเกงเครื่องนุ่งห่มของชายนี้ ใช้สีดำแลสีน้ำเงินเปนผ้าทำด้วยฝ้ายใช้เอง

ผู้หญิงนั้นไว้ผมยาวเกล้ามวยรวบไว้ข้างหลัง แลเจาะหูทำแผ่นลานด้วยเงินม้วนกลมสอดไว้ในหูโตประมาณ ๒ นิ้ว แลสวมปลอกแขนทำด้วยเงินแลเหล็กหวายไม้ต่าง ๆ เหมือนอย่างชายนั้น สวมแต่ที่ข้อแขนที่ข้อมือชั้นเดียวเท่านั้น หาเหมือนชายไม่ นุ่งผ้าสิ้น ห่มเสื้อสีต่าง ๆ มีสีดำหม่นเทาเปนต้น ใช้ผ้าโพกศีศะด้วยผ้าสีต่าง ๆ

ผ้าเครื่องนุ่งห่มของพวกพม่าทั้งหญิงชายนี้ เปนผ้าฝ้ายทอได้เอง หาได้ซื้อจากชาติอื่นไม่

๔, วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพ คือจักสานเครื่องใช้บางอย่างด้วยไม้แลหวายต่าง ๆ มีเป๊สำหรับใส่สิ่งของซึ่งบรรทุกแล้วคอนสพายเอาไปโดยศีศะแลบ่าเปนต้น แลตีเหล็กทำอาวุธต่าง ๆ ได้บ้าง

มีวิชาชำนาญใช้อาวุธน่าไม้แม่น ได้ยิงนกแลสัตว์ต่าง ๆ มีค่างแลชนี เปนต้น มาบริโภคเปนอาหาร ทำการเลี้ยงชีพด้วยการทำไร่เข้าอย่างหนึ่ง เลี้ยงสุกรตอนขาย ทำไร่ฝ้ายขายแก่พวกฮ่อ พวกผู้ไทย ซึ่งเปนพ่อค้านำเอามาบรรทุกสินค้า คือเหล็กแลอาวุธมีดขวานต่าง ๆ ฝิ่นแลเกลือเปนต้น มาขายแลกเปลี่ยนกับพวกพม่า

๕, หัวน่าที่ได้บังคับว่ากล่าวกันมิได้มียศศักดิแลอำนาจซึ่งกันแลกัน เสมอชาติกันทั้งพวก เว้นแต่ที่พวกพม่าได้พร้อมกัน เห็นผู้ใดควรจะเปนที่นับถือเชื่อฟังได้ ก็ยกขึ้นให้เปนนายบ้านเท่านั้น ก็ได้ว่ากล่าวเชื่อฟังบังคับกัน แลพาหนะเครื่องใช้ช่วยแรงนั้น คือม้าแลโคกระบือบ้าง กับภาชนะเครื่องใช้สำหรับเรือน มีถ้วยชามแลหม้อทองแดงที่ซื้อจากพ่อค้าฮ่อนั้นบ้างก็เล็กน้อย

๖, เงินใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายกันนั้น ใช้เงินมิได้เลือกว่าเงินของชาติภาษาใดใช้ได้ทุกชนิด เพราะใช้ชั่งตัดออกเปนน้ำหนักตามราคาของมากแลน้อย ได้ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันกับพวกฮ่อพวกผู้ไทยเสมอมา

๗, ธรรมเนียมที่จะได้สามีภิริยานั้น ชายไปขอหญิงต่อผู้ใหญ่ของหญิง ๆ ยอมยกให้แต่งงานกันแล้ว ชายก็พาหญิงมาอยู่ด้วยกันในสำนักของชาย วิธีที่แต่งกันนั้น ก็แต่งของเครื่องเส้นไหว้ผีทั้งฝ่ายชายฝ่ายหญิง แล้วเลี้ยงกันเหมือนธรรมเนียมจีน การคลอดบุตรนั้น ก็อยู่ไฟ มิได้เปลี่ยนแปลงอันใดหามิได้

๘, การรักษาพยาบาลไข้ป่วยนั้น เมื่อป่วยไข้ลงก็ให้กินยารากไม้ตามที่ถือว่าเปนยา บางทีก็หายบางทีก็ตาย แต่มีความกลัวแก่โรคผีคาดเปนอย่างยิ่ง ถ้าคนใดเกิดโรคผีคาดขึ้นแล้วพวกญาติพี่น้องแลบิดามาฤาบุตรซึ่งเปนที่รักก็กลับเปนที่เกลียดกลัว ทิ้งคนไข้ผู้นั้นไว้พากันหนีไปอยู่ในป่าสิ้นทั้งตำบลนั้น ครั้นไปจากคนไข้ได้หลายวัน ประมาณว่าคนไข้นั้นจะถึงแก่กรรมลงได้แล้ว จึงชวนกันมาดูในบ้านนั้น ถ้าคนไข้นั้นยังไม่ถึงแก่กรรมก็กลับไป ถ้าคนไข้นั้นหายขึ้นจึงจะกลับเข้ามาอยู่ในบ้านตามเดิมได้ ถ้าเห็นคนไข้นั้นตายแล้ว จะกลับมาอยู่ตามเดิม ก็ต้องเอาไฟเผาโรงที่คนไข้ตายนั้นเสียแล้วจึงจะอยู่ต่อไป การที่ทำดังนี้เพราะความกลัว ด้วยโรคผีคาดนี้จะติดกัน จึงได้เผาศพแลที่อาไศรยนั้นเสีย ถ้าศพนั้นตายด้วยโรคอื่น ก็ใช้ธรรมเนียมฝังทั้งสิ้น

๙, ธรรมเนียมถือสาสนา ซึ่งเปนที่นับถือว่าจะช่วยตนให้พ้นทุกข์ได้ มีความนับถือยำเกรงแต่ผีเรือนของเขา แลถือความจรรไรซึ่งจะทำให้เสื่อมความศุขต่าง ๆ ถ้าได้เนื้อนกปลามาถึงที่อยู่ ก็เอาขึ้นไว้บนเหนือศีศะที่นอนของตน กระทำเส้นไหว้ผีเรือนแล้วจึงจะรับประทานได้ แลความถืออีกอย่างหนึ่ง คือ ผัวเมียไม่นอนรวมกันในที่แห่งเดียว นอนอยู่ในห้องเดียวกันแต่กั้นไว้คนละแห่ง มีไม้สอดฝาไปถึงกันเปนที่สำคัญเมื่อผัวเมียจะไปหากัน ก็จับไม้สำคัญนั้นให้ถูกกายรู้สึกตัวเสียก่อนแล้วจึงเข้าไปหากัน ถ้าไม่ทำดังนั้นไปหากันเมื่อยังมิทันรู้ตัว ก็ถือว่าเปนการอัปมงคลไปต่าง ๆ แลเปนความผิดมาก เพราะฉนั้นห้องนอน

ของพวกพม่าจึงมีไม้สอดตลอดถึงกันเปนที่สำคัญเช่นนั้นทุก ๆ ห้อง สำหรับทุก ๆ คน ประการหนึ่งถือว่าที่ดินที่ได้อาไศรยทำไร่กงอยู่ ถ้าได้ผลน้อยลงก็มักยักย้ายยกครอบครัวไปตั้งอยู่ในที่ตำบลอื่น ๆ ต่อไปอีก เพราะฉนั้นจึงมิได้ตั้งมั่นอาไศรยอยู่ในที่ใดให้เปนที่แห่งเดียวได้

อนึ่งยังมีคนป่าซึ่งคล้ายคลึงกับพวกพม่านี้ มีอีก ๓ ชนิดนับเข้าเปนพวกเดียวกัน คือเรียกว่าล่าหมี ๑ อาไศรยอยู่ในดินเมืองภูฝาง ข่ากง ๑ อาไศรยอยู่ในดินเมืองตองเขตรเมืองไล เหล่าภิกขุ ๑ อาไศรยอยู่ในดินเมืองแยเขตรเมืองไล คนทั้ง ๔ จำพวกนี้มีรูปกายแลความประพฤติใช้ขนบธรรมเนียม นุ่งห่มประดับกายก็เหมือนกัน แต่ภาษาพูดแผกผันกันไปบ้าง แต่ฟังเข้าใจกันเหมือนเช่นลาวกับไทย พูดรู้จักกันเช่นนั้น

๓ ว่าด้วยโอนี ๔ ชนิด

คนป่าชาติหนึ่งจีนเรียกว่า โอนี. ภาษาผู้ไทยเรียกว่าข่าคอ คนชาติโอนีมี ๔ ชนิด โอนีคำฤๅโอนีกอจ้อ ๑ โอนีอาก้า ๑ โอนีอาสัง ๑ โอนีทั้ง ๔ จำพวกนี้ใช้ขนบธรรมเนียมแลความประพฤติเหมือนกัน แต่ภาษาสำเนียงแปลกแปลงกันไปบ้างพอฟังเข้าใจกัน แลโอนีทั้ง ๔ ชนิดนี้ จะมีแปลกกันอยู่ก็แต่เครื่องประดับกาย พวกโอนีนี้ได้อาไศรยอยู่ในดินเมืองภูฝาง ชอบอาไศรยปลูกโรงอยู่บนภูเขาที่สูง ๆ ทำที่อยู่แลประพฤติอากัปกิริยาต่าง ๆ ก็เหมือนกันกับพวกพม่า ดังที่กล่าวมาแต่เบื้องต้นแล้วนั้น ทุก ๆ ข้อ ๆ ใดที่แปลกประหลาดจึงจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

๔ ว่าด้วยโอนี่ดำ

๓ โอนี่ดำ ผู้ชายไว้ผมเปียถักไม่ใส่ไหม นุ่งกางเกงขาสั้นพอปกเข่าลงหน่อยหนึ่ง ใส่เสื้อแขนใหญ่แต่ช่วงตัวแลแขนสั้น ๆ มีผ้าดำโพกศีศะ ถ้าเดินทางไกลก็ใช้ผ้าพันข้อเท้าขึ้นมาถึงเข่า ผ้านั้นกว้างประมาณคืบหนึ่ง เสื้อผ้าเหล่านี้ใช้สีดำทั้งสิ้น

ผู้หญิงนั้นไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้างหลัง บางคนก็ม้วนผมพันรอบศีศะหาได้เกล้าไม่ แล้วใส่หมวกประดับด้วยเบี้ยแลลูกปัดลูกเดือยปล้องไม้เล็ก ๆ ร้อยประดับหมวกนั้น ทำด้วยผ้าสีต่าง ๆ มีรูปเปนสี่เหลี่ยม แต่ยอดนั้นลดกันให้เล็กลง สวมเสื้อยาวปกลงมาถึงเข่าที่ชายเสื้อแลข้อมือเสื้อนั้นขลิบด้วยผ้าแดงแลผ้าสีต่าง ๆ เปนลายสลับกันดูเลตอเสื้อก็ประดับกริ่งด้วยเบี้ยแลลูกปัดต่าง ๆ เสื้อนั้นใช้พื้นดำมีหวายย้อมด้วยสีต่าง ๆ ถักเปนสายแถบกว้างประมาณ ๓ นิ้ว ๔ นิ้ว ๕ นิ้ว คาดไว้ที่เอวนอกเสื้อเรียง ๆ กันเปนสามสายสี่สาย ดูเปนลวดลายสลับกัน นุ่งกางเกงสั้นพอปกเข่าลงหน่อยหนึ่ง แต่กางเกงนั้นขาแคบมีผ้าดำพันแข้งเหมือนผู้ชาย เจาะหูใส่ควงวงกลมเช่นวงแหวน ทำด้วยเงิน ควงนั้นใหญ่ยานลงถึงบ่า ใส่รองเท้าเย็บด้วยผ้า สวมปลอกแขนทำด้วยเงินแลเหล็ก แลมักชอบสูบยา ใช้กล้องทำด้วยไม้

ว่าด้วยโอนี่อาก้า

๓ โอนี่อาก้า ผู้ชายแต่งตัวไว้ผมเปียถักไม่ใส่ไหม ทั้งหญิงชายอากัปกิริยาแต่งร่างกายขนบธรรมเนียม ก็เปนเช่นอย่างโอนี่ดำทั้งสิ้น

๕ ว่าด้วยโอนี่ปาแต๋

โอนี่ปาแต๋นี้ เครื่องแต่งตัวนุ่งห่มก็เช่นเดียวกันกับโอนี่ดำฤๅโอนี่อาก้า แต่โอนี่ปาแต๋นั้นเครื่องนุ่งห่มแต่งกายแลที่อยู่สกปรกเลวทรามกว่าโอนี่สองจำพวกที่กล่าวมาแล้วนั้น

แต่ถือผิดกันอีกอย่างหนึ่ง คือไม่ทำอันตรายสัตว์ใหญ่ในป่าเปนต้นว่าช้าง แรด โคกระบือ ถ้าผู้ใดทำอันตรายสัตว์ใหญ่เหล่านี้แล้ว แลเอาเนื้อสัตว์นั้นมาบริโภค ก็ถือว่าจะมีอันตรายแก่ผู้นั้นด้วยเหตุต่าง ๆ

๖ ว่าด้วยโอนี่ขาว

๓ โอนี่ขาว ใช้เครื่องนุ่งห่มทั้งชายทั้งหญิงแต่ล้วนขาว นอกนั้นเปนเหมือนโอนี่ดำดังที่กล่าวมาแล้วทุกประการ

ว่าด้วยโอนี่อาสัง

โอนี่อาสัง ใช้เครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายแต่งเช่นโอนี่ที่กล่าวมาแล้ว แต่ผู้หญิงใช้เครื่องนุ่งห่มประดับกายต่างกัน ไว้ผมยาวม้วนพันรอบศีศะ มิได้เกล้ามวย มีผ้าขาวน้อยทำเปนรูปเหมือนใบโพธิ์ประดับด้วยลูกเดือยลูกขีดที่ริมผ้า สำหรับปะไว้ที่หน้าผาก แล้วมีผ้าผืนใหญ่เปนสีต่าง ๆ พันศีศะทับผ้าน้อยนั้นไว้ ให้ผ้าน้อยนั้นห้อยแลบออกมาถึงหว่างคิ้วพอแลเห็นได้ ใส่ต่างหูทำรูปเหมือนขอมีกลีบเปนแฉก รูปคล้ายต่างหูระย้า สวมเสื้อยาวถึงเข่า ที่คอเสื้อมีผ้าสีเหลืองแดงต่าง ๆ ขลิบริมรอบเสื้อ นุ่งกางเกงขาแคบสั้นพอปกเข่า

โอนิทั้ง ๕ อย่างนี้ ถ้าอยู่ในที่แห่งเดียวกันแล้ว จะสังเกตว่าเปน โอนิจำพวกใดนั้นไม่ได้เลย ด้วยกิริยาอาการนั้นคล้ายคลึงกันทั้งสิ้น

แลภาษาที่พูดนั้นใช้ความนับดังนี้

ติ	ยิ	ซำ	เอ	ง่า	คั้ว	ซิ	แห้	เกว	เส	ติยา	เตถัง	เสถัง
๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๐๐	๑๐๐๐	๑๐๐๐๐

พวกโอนิ้นี้ ถ้าเปนคนมั่งมีก็มักรู้หนังสือจีน ได้ไปเรียนมาจาก จีน ขนบธรรมเนียมก็ผักไผ่ไปข้างจีนโดยมาก

๗ ว่าด้วยแม้ว ๔ ชนิด

คนจำพวกนี้ ภาษาจีนเรียกว่าแม้ว แม้วนี้เดิมก็มาจากประเทศ จีนเมืองเสฉวน เข้ามาอาไศรยอยู่ในดินเมืองไล แล้วก็แพร่หลาย แยกย้ายเที่ยวไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งเปนพระราชอาณาเขตรข้างทิศ ตวันออกเฉียงเหนือนี้ ชาติแม้ว ๔ ชนิดนี้ เรียกว่าแม้วหัวแดง ๑ แม้ว ลาย ๑ แม้วดำ ๑ แม้วขาว ๑ เปน ๔ ชนิด

๑ แม้วทั้ง ๔ ชนิดนี้ ชอบปลูกโรงอยู่บนภูเขาสูง ๆ ไม่อยู่ที่พื้น แผ่นดินราบเลย โรงเรือนที่อาไศรยนั้นทำเหมือนโรงจีนเลื่อยไม้ หลัง คาโรงมุงด้วยหญ้าคา ฝาโรงทำด้วยดิน แล้ววิธีทำนั้นเอาไม้กระดาน ปักขวางสองข้างขนาบเข้า เอาดินใส่ข้างในกะทุ้งให้แน่น แล้วก็เลื่อน ขึ้นไปเปนชั้น ๆ ดูก็เช่นกันกับฝาผนังตึก แต่โรงนั้นเตี้ยไม่สู้จะสูงนัก ยกพื้นขึ้นเฉภาะเตียงนอน กว้างประมาณ ๒ ศอก สูงประมาณ ๑ ศอก

ในโรงนั้นกั้นห้องกว้างแคบประมาณพอเตียงนอน โรงหนึ่งก็อยู่ด้วยกันครัวหนึ่ง เหตุที่ใช้ดินทำฝานั้นเพื่อที่จะกันความหนาว เพราะที่อยู่บนเขาสูงแลหนาวจัด

๒ ลักษณร่างกายของแม้วนั้นมีผิว ทั้งชายหญิงย่อมขาวมีกำลังแขงแรง ภาษาพูดมีอย่างหนึ่ง คือกินเข้าว่า (เน่าเห็น) ไม่มีหนังสือใช้ มีแต่คนที่ได้ไปเรียนหนังสือจีนก็ได้ใช้หนังสือจีนแลภาษานับของแม้วนั้นดังนี้ อิ อาว บิ เปลา จิ เจา จาง ยิ จ้า เก๊า

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐

๓ เครื่องนุ่งห่มประดับกายของแม้วพวกนี้ ย่อมมีประการต่าง ๆ กันทั้ง ๔ ชนิด แต่ในที่นี้จะว่าด้วยแม้วหัวแดงก่อน แม้วอื่น ๆ จะได้แสดงในที่ต่อไปข้างน่านั้น

แม้วหัวแดง ผู้ชายขวั้นเปียไว้ผมเหมือนจีน แต่ถักผมเปล่าไม่ใส่ไหม ใช้ผ้าแดงแลขนไก่แดงเสียบประดับโพกไว้บนศีศะ สวมเสื้อแขนสั้นตัวสั้น แต่กว้างอย่างเสื้อกวางตุ้ง นุ่งกางเกงขากว้างประมาณศอกหนึ่ง แต่สั้นพอปกเข่า มีผ้าพันข้อเท้าถึงเข่า

แม้วหัวแดงผู้หญิงนั้น ไว้ผมยาวบ้าง เกล้ามวยรวมไว้ข้างหลังบ้าง บางคนก็ใช้เอาผมพันรอบศีศะบ้าง มีผ้าแดงผืนน้อย ๆ คลุมบนศีศะ แล้วเอาผ้าสีต่าง ๆ โพกชั้นนอก แลผ้าโพกศีศะหญิงนี้ใหญ่กว่าผ้าโพกศีศะผู้ชาย ใส่ต่างหูมีรูปเหมือนขอมุ้งแขวนอยู่ในหูขอต่างหูนี้กว้างยาวประมาณคืบหนึ่ง เมื่อเวลาทำการงาน ก็เอาต่างหู

เกี่ยวกันไว้ข้างหลัง สวมกำไลมือทำด้วยทองเหลืองทองแดง เหล็กแลเงิน นุ่งผ้าจีบเอวพอประจบรอบเท่านั้น แล้วมีผ้าห้อยน่าอีกผืนหนึ่ง อย่างเช่นผ้าห้อยน่าโขน เพื่อจะบังผ้านุ่งที่คาดเอวนั้นแตกออก เมื่อจะนั่งก็ตวัดเอาผ้าที่ห้อยน่ารองก้นนั่ง สวมเสื้อยาวอย่างเสื้อญวนปกลงถึงเข่า แลใช้ผ้าพันข้อเท้าขึ้นมาถึงเข่า ผ้าที่พันข้อเท้านี้มีความประสงค์ว่า เมื่อเดินนั้นเนื้อน่องสั่นสยัดอยู่เสมอ ถ้าเอาผ้าพันเสียให้แน่นแล้ว เดินจึงจะไม่เมื่อยเท้า ผ้าเครื่องนุ่งห่มของแม้วทั้ง ๔ ชนิดนี้ ทำด้วยเปลือกต้นกันชา แลแน่นเหนียวกว่าผ้าฝ้ายทำย้อมใช้เปนสีต่าง ๆ แต่แม้วทั้ง ๔ ชนิด ซึ่งมีชื่อต่างกันนั้น เหตุด้วยใช้ผ้าผ่อนเครื่องนุ่งห่มเปนสีต่าง ๆ เปนที่สังเกตกำหนดแลอื่น ๆ บ้าง ดังจะกล่าวต่อไปนี้

(แม้วหัวแดง) มีขนไก่แดงแลผ้าแดงประดับไว้บนศีศะเปนที่สังเกต (แม้วลาย) ใช้ผ้าผ่อนเครื่องนุ่งห่มประดับกายด้วยผ้าลายต่าง ๆ เปนที่สังเกต (แม้วดำ) ใช้ผ้าผ่อนเครื่องนุ่งห่มประดับกายแต่ล้วนผ้าสีดำเปนเครื่องหมายสำคัญ (แม้วขาว) ให้ผ้าผ่อนนุ่งห่มประดับกายล้วนแต่ผ้าสีขาวทั้งสิ้นเปนที่สังเกต ผ้าสีต่าง ๆ นั้นแม้วขาวไม่ใช้เลย แต่แม้วดำนั้นบางทีก็ใช้ผ้าสีขาวบ้าง

แลแม้วทั้ง ๔ จำพวกนี้ บริโภคเข้าโภชสาลีเปนอาหาร วิธีเมื่อจะทำหุงต้มนั้น ใช้โม่ศิลาทำได้เอง สำหรับโม่บดย่อยเข้าโภชสาลีให้เลอียด แล้วร่อนออกเปนสองอย่าง อย่างที่เลอียดเอาปล้องไม้ไผ่

ทั้งปล้องมาใช้เปนหวดนึ่ง อย่างที่หยาบนั้นก็ทำหุงต้มเปนธรรมดา แลกับเข้าของกินก็ใช้เนื้อสุกร ไก่ เนื้อกระบือสดเปนต้น มิได้ใช้เนื้อสัตว์ ซึ่งเปนของหมักของดองเลย ทำไว้บริโภคบ้างเล็กน้อย ก็ใช้ย่างแห้งไว้เปนธรรมดา ถ้าจะเปนของดองก็เปนผักต่าง ๆ มีหัวผักกาดฤๅใบผักกาดเปนต้น เพราะได้เพาะปลูกไว้ เมื่อรับประทานอาหารก็ใช้ไม้ตะเกียบเช่นอย่างจีน ชอบสูบยากล้องยาว ๆ ทั้งหญิงทั้งชาย

๔ แม้วทั้ง ๔ จำพวกนี้ มีวิชาทำผ้าแลทอผ้าด้วยเปลือกต้นกันชา ต้นกันชาก็ทำไร่ปลูกไว้สำหรับทำผ้าเท่านั้น มิได้ใช้ผลประโยชน์ด้วยดอกแลใบเลย การที่ทำผ้านี้เปนวิชาของหญิงแม้ว แม้วผู้ชายมีวิชาทำมีด แลอาวุธปืนคาบศิลาสั้นแลยาวตามแต่ชอบใจใช้ แต่ปืนของพวกแม้วนี้ทำพอเปนปืนยิงได้ แต่ดูเปนของเลวทรามเต็มที่ แลปืนนี้เมื่อจะยิงต้องประทับเข้ากับแก้ม มิได้ประทับบ่า แลแม้วนี้เปนคนมีกิริยาว่องไวในทางป่าแลเขา เมื่อไปเที่ยวยิงสัตว์มักมีสุนักข์ตามไปด้วย ครั้นสุนักข์นั้นเห็นสัตว์ป่าเข้าแล้วก็วิ่งไล่สัตว์นั้นไป แม้วผู้เจ้าของสุนักข์ก็วิ่งไล่ตามไปทันสุนักข์เหมือนกัน เพราะฉนั้นจึงว่ามีกิริยาอันว่องไว

สิ่งสินค้าต่าง ๆ ที่แม้วได้ทำขายแก่พวกฮ่อพ่อค้าได้เปนผลประโยชน์นั้น มีเข้าเจ้า เข้าโภชสาลี สุกรตอน ไก่ตอน แพะ ม้า โค เปนต้น สินค้าซึ่งฮ่อพ่อค้าแลผู้ไทย นำมาซื้อขายก็มี เหล็ก เกลือ ภาชนะถ้วยชาม นำมาถึงที่อยู่แห่งแม้ว เพราะแม้วมิได้นำเอาสินค้า

ไปขายถึงทางไกลเลย การไร่นาซึ่งแม้วได้เพาะปลูกนั้น คือ เข้าเจ้า เข้าโภช ต้นกันชา ผักกาด แลผักต่าง ๆ แลฟักแฟง เปนต้น แล ผ้ากันชานั้นย้อมด้วยเปลือกไม้ ยางไม้ แลครั่ง เปนสีดำแดง เขียว เหลือง ต่าง ๆ

๕ หัวน่าซึ่งได้ควบคุมว่ากล่าวกันนั้น ใช้ม้าเปนพาหนะสำหรับ ขี่เที่ยวไปในที่ต่าง ๆ โคกระบือก็เลี้ยงไว้ขายแลกิน หาได้ใช้ทำไร่ไถ นาไม่ การซึ่งได้มีผู้ว่ากล่าวบังคับ ก็อาไศรยการสามัคคีพร้อมกัน เห็นว่าคนใดจะเปนที่นับถือเชื่อฟังได้ ก็ยกผู้นั้นขึ้นเปนนาย ฟังบังคับ บัญชาว่ากล่าวควบคุมกันไป แลนายบ้านของแม้วนี้ มิได้รับยศ แลอำนาจของเจ้าท้าวพระยาหามิได้ กับภาชนะเครื่องใช้ของแม้ว มี กระทะเหล็ก หม้อทองแดง กับถ้วยชาม ซึ่งพวกฮ่อได้นำมาจำหน่าย บ้าง ของที่แม้วทำใช้ได้เองบ้าง คือ ถังตักน้ำ แลกะบุง โม่ เปนต้น

๖ เงินที่ใช้แลกเปลี่ยนซื้อขายกัน ไม่เลือกว่าเงินรูปชนิดไร สุดแต่เปนเงินแล้วก็ใช้ได้ ใช้ชั่งตัดเอาตามน้ำหนัก เมื่อแม้วจะเอาสิ่ง ของมาขายก็มีตาชั่งตาเต็งมาสำหรับตัวด้วยทุก ๆ คน เงินที่ตัดย่อยออก แล้วนั้นเรียกว่าเงินมุ่น ถ้าได้มากแล้วหลอมเปนก้อนไว้ เมื่อจะธุระซื้อ ขายกันก็ตัดต่อไป

๗ ธรรมเนียมเมื่อจะได้ภรรยาสามีกันนั้น บางทีบิดามารดาชอบ อัธยาไศรยซึ่งกันแลกัน ก็ขอบุตรสาวไปเลี้ยงไว้ให้อยู่ด้วยกันไปแต่ เล็ก ถ้าแลแต่งงานสู่ขอกันเมื่อหนุ่มสาวนั้น ถ้าเปนผู้ดีมีเงินทองก็มีสิ่ง ของไปคำนับผู้ใหญ่ของหญิง สุกร ๑ คู่ ไก่ตอน ๑ คู่ เข้าสาร ๒ หาบ

สุรา ๒ ไห เงินหนัก ๑๐ บาท ให้กับบิดามารดาฝ่ายหญิง เส้นไหว้ผีเรือนของหญิงแลผีฟ้าตามธรรมเนียมแล้ว ก็แต่งของเลี้ยงพรรคพวกซึ่งมาพร้อมกันในเวลานั้นแล้วก็รับหญิงนั้นมาที่อยู่แห่งชาย

อีกอย่างหนึ่ง ถ้าชายเปนคนจนมีภรรยา ก็ต้องมีอีแปะทองแดงร้อยแปะไปขอต่อผู้ใหญ่ของหญิง วิธีเมื่อจะไปขอนั้น เมื่อถึงผู้ใหญ่ของหญิงแล้ว ก็นั่งคุกเข่าประสานมือคอยสดับคำ ซึ่งผู้ใหญ่ของหญิงจะว่ากล่าวเปนประการใด ผู้ใหญ่ของหญิงนั้นก็กล่าวด้วยคำหยาบช้าให้เจ็บแสบถึงสาหัส เพราะด้วยตัวเปนคนจนจึงต้องรับคำด่าคำดูถูกประมาทหมิ่นเปนอันมาก เว้นแต่ไม่ด่าถึงบิดามารดาด้วยเท่านั้น ถ้าชายผู้นั้นนั่งสดับรับคำด่าอยู่ได้ในวันหนึ่ง ผู้ใหญ่นั้นจึงจะยกบุตรสาวหลานสาวนั้นให้เปนภรรยา ถ้าชายนั้นไม่อดกลั้นถ้อยคำ อันว่ากล่าวให้เจ็บช้ำนั้นได้ก็หาได้ภรรยาสำเร็จดังความปราถนาไม่

แม้วนี้เมื่อคลอดบุตร ก็อยู่ไฟบนร้านเหมือนญวน แลบุตรคลอดออกมานั้น ก็เอาผ้าห่อกายไว้ที่ใต้แคร่ที่นอน เมื่อเวลาจะให้กินนมก็ยกเอาออกมา ครั้นออกไฟแล้ว เมื่อแม้วลูกอ่อนนั้นจะไปทำไร่นา อุ้มเอาลูกไปที่ไร่นาแล้ว ก็เอาผ้าผูกเปลแขวนไว้บนต้นไม้แล้วก็ไปทำการเลี้ยงกันอย่างนี้ไปกว่าจะเดินได้

๘ การรักษาพยาบาลความป่วยไข้ ก็ใช้ยารากไม้ใบไม้ แลเปนของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งคนทรงผีบอกให้ว่าเปนยา ด้วยมีแม้วที่เปนคนทรงผีสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ อยู่ตำบลบ้านแม้วคนทรงนี้ เมื่อผีเข้าแล้ว

บอกให้บวงสรวงฤๅจะให้ทำอย่างไร พวกแม้วนั้นก็ทำตามทุกประการ เพราะพวกแม้วนี้ถือผีเปนการแขงแรง แลทำวิธีต่าง ๆ กัน

แม้วทั้ง ๔ จำพวกนี้ มีวิธีปลูกผีดาษได้อีกอย่างหนึ่ง เมื่อปลูกก็เอาสะเก็ดผีมาประสมเข้ากับยา ตัวยานั้นซื้อมาแต่เมืองจีน ครั้นประสมกันเข้าแล้วก็เป่าเข้าไปในจมูก อยู่ได้ประมาณวันหนึ่งเปนไข้ เปนไข้ไปได้ประมาณสามวันก็เปนเม็ดผีขึ้น แต่ไม่ขึ้นมากเหมือนผีที่ขึ้นเอง แลไม่มีพิษคนนั้นไม่เปนอันตราย การรักษาผีดาษนั้นก็เอาแต่น้ำอาบไปประมาณ ๑๕ วัน ก็หายเปนปรกติ ราคาค่าจ้างที่จะต้องเสียให้หมอผู้ปลูกผีนั้น ถ้าเปนคนจนต้องเสียอย่างน้อยเพียงสองแถบ ถ้าเปนคนมีก็เรียกเอามากไปจนถึง ๒๐—๓๐ แถบ

อนึ่งอัธยาไศรยของพวกแม้วนี้ เปนคนใจน้อยมักโกรธร้ายแรง บางทีผัวเมียฤๅญาติพี่น้องซึ่งอยู่ด้วยกัน ถ้าผิดใจแลทุ่มเถียงวิวาทกันถึงด่าตีแล้ว ก็กินยาตายฤๅเชือดคอตายให้จากกันไป แลแม้วนี้ทำยาตายไว้สำหรับตัวทุก ๆ คน ในถุมเสื้อที่แม้วห่มอยู่นั้นก็มียาพิษไว้สำหรับตัวอยู่เสมอ ยาตายของแม้วซึ่งประกอบไว้นั้น เข้าดินกยุงเปนต้น เพราะฉนั้นดินกยุงนี้มีราคาซื้อขายกันแพง ๆ

การทำศพของแม้วทั้ง ๔ จำพวกย่อมทำต่าง ๆ กัน ถ้าแม้วหัวแดงตายลงญาติพี่น้องก็ช่วยกันเอาเชือกผูกแขวนศพนอนขวางประตูโรงไว้ สูงประมาณเพียงน่าอกคนยืน แล้วแต่งเครื่องอาหารเส้นไหว้ศพนั้นเอาอาหารแลเครื่องเส้นใส่เข้าในปากศพ แล้วฆ่าโคแลสุกร เมื่อจะ

ฆ่าโคนั้นญาติพี่น้องช่วยกันพยุงศพออกไป เอาเชือกที่ผูกโคมาใส่ในมือศพ แล้วฆ่าโคนั้นเอาเนื้อมาแต่งเครื่องเส้นศพแลเลี้ยงกัน มีการเล่นเต้นรำอยู่สามวันดังที่จะกล่าวต่อไปนั้น แล้วจึงเอาศพนั้นใส่ในโลงทำด้วยไม้จริง ขุดเปนรางเหมือนรางใส่เข้าหมูแล้วก็นำไปฝั่ง เมื่อจะขุดหลุมฝั่งศพนั้นไม่ขุดตรงอย่างธรรมดา ขุดรุ้งเปนโพรงแล้วจึงเอาโลงเสือกเข้าไปกลบไว้ แลเอากระดานทำป้ายเขียนชื่อปักไว้เปนอักษรจีน นี่เปนการศพอย่างดี ถ้าเปนคนจนตายลงก็เอาไปฝั่งเสียเท่านั้น

แม้วลายนั้นเส้นศพ เอาศพนั้นมัดให้ยืนอยู่นอกประตูโรง

แม้วดำเอาศพมัดให้ยืนอยู่ในโรง

แม้วขาวเอาแขวนนอนขวางไว้กลางโรง

การเส้นศพวิธีต่างๆก็ทำเช่นกับแม้วหัวแดงดังได้พรรณามาแล้วนั้น

๙ การนับถือสาสนาของแม้ว ๕ จำพวกนี้ คือนับถือผีเรือนแลผีฟ้า ซึ่งนับถือเอาเปนที่พึ่งสำหรับจะช่วยทุกข์ร้อนแลให้ความศุขนั้น ถ้าถึงวันขึ้นค่ำหนึ่งฤๅกลางเดือน ก็จุดธูปเทียนไหว้กราบเสมอไป เมื่อขึ้นปีใหม่ก็ทำเครื่องเส้นแลบวงสรวงสังเวยปีละครั้งดังธรรมเนียมจีน การที่ไหว้กราบนั้นก็ทำกุยเกียเหมือนจีนถือ กลัวความร้อนชอบอยู่แต่อากาศที่หนาว อยู่แต่ที่บนเขาสูง ๆ ไม่ลงมาอยู่ในแผ่นดินที่ราบเลย ถึงแม้ว่าจะมีการจำเปนที่จะลงมาบ้างก็ไม่นอนค้าง เพราะถือว่าถ้าลงมาที่แผ่นดินต่ำได้ยินเสียงกบเขียดร้อง ก็มักเปนไข้เจ็บไปต่าง ๆ

จนถึงแก่ชีวิตร เพราะฉนั้นพวกแม้วนี้มิได้มีความฉลาดในการที่จะปลาดเลย หาได้แต่สัตวป่าแลสัตวที่เลี้ยงไว้ ฤๅจะเรียกเจ๊กยกก็ได้ เพราะแม้วไม่ฉลาดไปมาในทางน้ำ แลน้ำก็ไม่อาบเลย

การเล่นสนุกของพวกตามเทศกาล มีแคนเป่าแลร้องขับกับมีกลองฉาบ เต้นรำกระโดดไปมา เอาเท้าถีบเตะกันตามพวกผู้ชายผู้หญิงก็ฟ้อนรำไปตามหมู่หญิง การเล่นสนุกอย่างนี้ เล่นเมื่อมีการศพแลการบ่าวสาว แต่เล่นงานบ่าวสาวหาใช้กลองแลฉาบไม่ รูปแคนที่เป่านั้นก็มีช่องที่เป่ายาวยื่นออกมาผิดกับรูปแคนที่ลาวแลข่าเล่นกัน เทศกาลเล่นสนุกนั้น เล่นเมื่อเดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสาม เปนการประจำตามฤดูมีทุก ๆ ปี แลเล่นเมื่อไปหาที่อยู่ที่ได้ใหม่ เพราะมักยักย้ายที่อยู่ต่อไปเนือง ๆ แลยังมีข้อความที่ไม่น่าเชื่ออีกประการหนึ่ง ซึ่งพวกแม้วเล่าต่อ ๆ กันมาว่า มีคนแก่พวกแม้วเปนบางคน แก่เข้าแล้วกลายเปนเสือไป เพศที่กลายนี้มี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งตายแล้วศพกลายเปนเสือเข้าป่าไป ชนิดหนึ่งเปนเสือไปทั้งเป่น คนที่จะกลายเปนเสือนั้น รูปกายค่อยกลายไปทีละน้อย คือนิ้วมือสั้นเข้า เล็บกลบเข้า ปากกว้างออกตากลมโตออก แลงอกหางงอกขนเปนขนเสือ ถ้าคนเกิดเปนดังนั้นขึ้นบุตรหลานญาติพี่น้องก็จัดแจงขังไว้ในคอก เข้าแลผักอาหารที่เคยรับประทานนั้นก็หารับประทานไม่ ต้องให้เนื้อสดเปนอาหาร ไปจนเสือคนนั้นแก่กล้ามีกำลังมากขึ้น ก็แหกคอกหนีเข้าป่าไป ชนิดหนึ่งคนแก่

มิรูปกายแก่กลายเปนเสือนั้น แต่ตายลงเสียก่อน ศพนั้นต้องฝังระวังอยู่ ๑๐๐ วัน เพราะจะเปนเสือไปได้แต่ในระหว่าง ๑๐๐ วันนั้น ถ้าพวกลูกหลานนั้นมีการระวังกวดขันแล้ว ศพนั้นก็ไม่อาจเปนเสือไปได้ การระวังนั้นคือมีช่องฤๅโพรงออกมาแต่ที่ฝังศพแล้ว คนที่ระวังอยู่นั้นก็เอาดินแลก้อนศิลาปิดกลบเสีย มิให้เปนช่องเปนโพรงออกมาได้ ถ้าครบ ๑๐๐ วันแล้ว ศพนั้นก็ไม่กลับกลายไปได้ แลเสือซึ่งแม้วกลายไปนี้ มีคำอธิบายว่า ถ้ามีเล็บครบ ๕ เล็บแล้วก็เปนเสือแม้วกลาย ถ้าเปนเสือธรรมดาก็มีเล็บ ๔ เล็บ

๒ ว่าด้วยคนชาติล่อลอ

คนชาติหนึ่งที่เรียกตามภาษาจีนว่า ล่อลอนี้ เคยเที่ยวค้าขายเข้ามาในพระราชอาณาเขตร ที่เมืองภูฝางนั้นเนือง ๆ

๑ พวกล่อลอนี้ ตั้งอาไศรยอยู่ในเขตรแดนจีน

๒ มีลักษณร่างกายคล้ายคนจีนทั้งหญิงชาย แต่ภาษาพูดนั้นคล้ายกับพวกโอนี ๆ กับพวกล่อลอนี้พูดเข้าใจกัน ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ นั้น ก็ใช้ธรรมเนียมจีนทั้งสิ้น บางคนที่ได้เรียนรู้หนังสือจีนจนถึงได้เปนขุนนางในเมืองจีนก็มี คนพวกนี้รูปร่างสูงใหญ่แขงแรง

๓ เครื่องนุ่งห่มของพวกล่อลอนี้ จะผิดกันกับจีนก็แต่ที่โพกศีศะด้วยผ้าโตเหมือนอย่างเช่นแขกเทศ แต่ผู้หญิงนั้นก็คงแต่งตัวเหมือนหญิงจีน เพราะฉนั้นจึงไม่ต้องพรรณาต่อไป ด้วยพวกจีนนั้นมีอยู่มากแล้วในประเทศสยาม

๘ ว่าด้วยคนชาติซอนป่า

คนชาติหนึ่งที่จีนเรียกว่าซอนป่า

๑ คนชาติซอนป่านี้ อาไศรยอยู่บนป่าแลเขาในอาณาเขตรจีน เคยเที่ยวค้าขายมาถึงในพระราชอาณาเขตรที่เมืองภูฝาง

๒ ภาษาพูดแลกิริยา ใช้ภาษาจีนทั้งสิ้น

๓ เครื่องนุ่งห่มแลธรรมเนียมต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกับจีน แต่เปนจีนบ้านนอก ขนบธรรมเนียมอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกับจีน

๙ ว่าด้วยเย้า ๔ จำพวก

๑ คนอีกชาติหนึ่ง ภาษาจีนเรียกว่าเย้ายิน ๆ มีสี่ชนิด เคยเข้าอาไศรยอยู่ในพระราชอาณาเขตรแต่สองชนิด อีกสองชนิดนั้นมีแต่ในเขตรแดนจีน ๆ เรียกว่า 'ซันตังเย้า' 'เตียวเซียนเย้า' ที่เคยมีมาในพระราชอาณาเขตรสองชนิดนั้น จีนเรียกว่า 'ตินปานเย้า' ภาษาผู้ไทยเรียกว่าเย้าเขาอย่างหนึ่ง จีนเรียกว่า 'ลันเตียนเย้า' เย้าทั้งสองจำพวกนี้อาไศรยอยู่ในดินเมืองไลก็มี ซอบอยู่บนเขา ปลูกโรงอยู่เหมือนโรงจีน แต่โรงนั้นเปนโรงเตีย แลอยู่กับพื้นดินยกร้านขึ้นเฉภาะเปนเตียงนอนเท่านั้น หลังคาโรงนั้นมุงด้วยหญ้าคา แลตัวโรงทำด้วยไม้ไผ่แลไม้จริงก็มี

๒ เย้าทั้งสองจำพวกนี้ มีผิวพรรณย่อมขาวโดยมาก มีภาษาอย่างหนึ่งต่างหาก คือเรียกกินเข้าว่า 'ยั่นหาง' ใช้หนังสือจีนภาษานับ ยิด อิ โป เป หิง โตะ จิด แปะ กิว แจบ

๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐

๓ รับประทานเข้าเจ้าเปนอาหาร เครื่องกับเข้าของกินนั้นทำอย่างกับเข้าจีน เมื่อเวลารับประทานก็ใช้ไม้ตะเกียบเช่นจีน เครื่องนุ่งห่มผู้ชายก็แต่งตัวเหมือนกันทั้งสองชนิด ไว้ผมเปียถักไม่ใส่ไหม มีผ้าดำโพกศีศะ เสื้อกางเกงเครื่องนุ่งห่มแต่ล้วนดำ

ผู้หญิงเย้าเขานั้น ไว้ผมยาวเกล้าผมผสมด้วยชันนรงแลขี้ผึ้งเหมือนอย่างจุกตั้งอยู่ตรงกลางขม่อม สูงขึ้นประมาณ ๕–๖ นิ้ว ผมที่เกล้านี้แขงแน่นประดุจไม้ ตั้งอยู่บนศีศะประมาณใน ๓–๔ เดือนจึงจะเกล้าใหม่ ใช้หมวกเอาไม้ทำขดเปนวงดาดด้วยผ้าแดง แลมีชายกรุยเปนระบายรอบตัว ที่หมวกจะสวมใส่ศีศะนั้น เอาไม้ทำเจาะเปนรูประมาณพอสวมลงที่ผมจุกนั้นได้ แลดูก็เช่นตะแกรงแดงวางไว้บนศีศะ ใส่ต่างหูระย้าเล็ก ๆ อย่างต่างหูจีน ห่มเสื้อดำแต่แขนเล็กยาวปกเข่า ถ้าเปนเสื้ออย่างดีมีแผ่นเงินบาง ๆ ทำเปนสี่เหลี่ยมติดเปนคั่น ๆ ที่อกตลอดลงมา ๗ แผ่นใช้ต่างดุมเสื้อ นุ่งกางเกงดำขากว้าง มีผ้าดำพันเอวข้างนอกเสื้อหลายรอบ แล้วเอาชายผูกไว้ข้างหลัง มีสายไหมแดงพั่นเปนเกลียวโตเท่าก้านพลู ยาวประมาณศอกหนึ่ง มีภู่ผูกห้อยไว้สายไหมนี้สำหรับคล้องคอ

หญิงลันเตียนเย้านั้น ไว้ผมยาวเกล้ารอบไว้ข้างหลัง ไม่ใส่ชันนรงแลขี้ผึ้งเหมือนเช่นเย้าเขา เสื้อผ้านุ่งห่มก็เช่นอย่างหญิงเย้าเขานั้น เว้นแต่ไม่ใช้ผ้าพันเอวนอกเสื้อ มีสายไหมแดงพั่นมีภู่ผูกห้อยไว้ สายนั้นยาวติดที่เอวเสื้อทั้งสองข้าง ยาวพันเสื้อลงไปประมาณ ๑

คือ ที่ยนศีศะนั้นเอาเงินทำเปนรูปกระจังครอบไว้บนผม มีดอกไม้เงินเสียบตามรูที่ปรุนั้นดูสะพรั่งอยู่ประมาณ ๔๐ ดอก กับเสื้อของหญิงมีไหมปั่กเปนลายต่าง ๆ ที่น่าอก แลกางเกงที่ปลายขานั้นปั่กด้วยไหมเหมือนเช่นลูกไม้ขลิบเปนลายต่าง ๆ รอบขา เครื่องแต่งตัวประดับประดานุ่งห่มนี้ พวกเย้าทำใช้ได้เองทั้งสิ้น

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น ทำมีดแลปืนใช้ได้บ้าง ปืนของพวกเย้านั้นทำเปนปืนคาบสิลาบ้าง ปืนจุดด้วยชุดบ้าง ภาชนะเครื่องใช้มีถังตักน้ำ แลกะบุงตะกร้า กับผ้านุ่งห่มทอใช้เองเครื่องใช้อื่น ๆ คือถ้วยชามซื้อมาจากฮ่อทั้งสิ้น การทำมาหากินซื้อขายเลี้ยงชีพ ทำไร่ฝ้าย ไร่เข้า เลี้ยงม้า โค กระบือ สุกร ไก่ ขายเปนสินค้า มีพวกฮ่อพ่อค้านำเอาเกลือ ยาฝิ่น เหล็ก แลภาชนะถ้วยชามมาขาย บางทีพวกเย้าก็คุมเอาม้าโคต่างบรรทุกเข้าแลฝ้ายไปขายถึงเขตรแดนจีนก็มี

๕ หัวน่าที่ได้ควยคุมว่ากล่าวแลพาหนะนั้น เย้านี้รับยศแลตำแหน่งหาได้ไม่ เปนแต่ยกย่องให้ว่ากล่าวควบคุมซึ่งกันแลกันดังกล่าวมาแล้ว พวกเย้านี้มีม้าโคกระบือใช้เปนพาหนะ

๖ เงินที่ใช้แลกเปลี่ยนก็ไม่เลือกว่าเงินรูปใด ใช้ชั่งเอาตามน้ำหนัก ตัดเปนดุ้นเปนชิ้น เช่นเดียวกับพวกแม้วที่ได้กล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้สามีภรรยากันนั้น ก็ใช้สู่ขอกันเช่นธรรมเนียมจีน แลหญิงต้องมาอยู่บ้านชาย เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟเหมือนกัน

๘ การไข้เจ็บซึ่งจะรักษาพยาบาลกันนั้น ก็ใช้ยารากไม้ในป่า แลบนผีสางให้ช่วยรักษาไข้ แลมีวิชาปลูกฝีดาศได้ วิธีที่ปลูกฝีนั้นก็ทำเช่นกันกับแม้วที่กล่าวมาแล้ว เมื่อยังมิทันได้ปลูกฝี ถ้าฝีดาศขึ้นมา ก็พากันหนีไปเหมือนกัน เมื่อผู้ที่ออกฝีนั้นตายแล้วก็เผาโรงนั้นเสียไม่อยู่ต่อไป ถ้าเปนไข้ธรรมดา ตายก็ใช้ฝังดังธรรมเนียมจีนแต่มีแปลกอยู่อีกอย่างหนึ่ง เมื่อผัวเมียอยู่ด้วยกัน ถ้าผัวฤๅเมียตายลง ก็รักษาศพสงบไว้ ต้องจัดแจงหาสามีภริยากันใหม่ในขณะนั้น เมื่อได้สามีภริยากันแล้ว จึงจะได้ช่วยกันทำการฝังศพนั้นต่อไป

๙ การนับถือสาสนานั้น ก็ถือผีฟ้าผีเรือนเปนต้น มีการเส้นไหว้เปนเทศกาลตรุษสารทเหมือนธรรมเนียมจีน

๑๐ ว่าด้วยคนชาติข่าเออ

คนชาตินี้ภาษาผู้ไทยเรียกว่า ข่าเออ

๑ ข่าเออนี้มีอาไศรยอยู่ในเมืองไล มักอยู่บนภูเขาสูง ปลูกเรือนยกพื้นทำด้วยไม้ไผ่มุงหญ้าคา เปนเรือนน้อยไม่สู้จะโตใหญ่นัก

๒ พวกข่าเออนี้มีรูปกายล่ำสันแขงแรง ที่ริมฝีปากสักด้วยน้ำหมึก เปนเส้นดำรอบปากทั้งชายหญิง มีภาษาเปนอย่างหนึ่งต่างหาก คือเรียกกินเข้าว่า ซะ, สา, เปนต้น คนพวกนี้มักเปนคนมีอายุยืนโดยมาก

๓ บริโภคเข้าเหนียวเปนอาหาร กับเข้าของกินก็มีพริกเกลือแลผักเปนต้น เนื้อสัตว์แลปลานั้นก็แล้วแต่จะหาได้ ผ้าเครื่องนุ่งห่ม

นั้นก็ใช้ทุกชนิดทุกอย่าง เพราะไม่มีวิชาที่จะทำใช้ได้เอง สุดแต่ซื้อแลแลกเปลี่ยนมาได้อย่างใดก็ต้องใช้ไปอย่างนั้น การแต่งตัวทั้งชายหญิง ก็ไว้ผมยาวเกล้ามวยเหมือนกัน แต่หญิงนั้นเจาะหูใส่หลอดไม้ บางทีก็เอาเศษผ้าม้วนกลมเหมือนหลอดใส่ไว้บ้าง ผู้ชายนุ่งกางเกง ผู้หญิงนุ่งสิ้น

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น คือจักสานเสื่อสาด ๆ ทำได้เลอียดดี แลทำไร่เข้าปลูกฝ้ายเผือกมันพันธุ์ผักต่าง ๆ เลี้ยงแพะแลสุกรไก่เปนสินค้า ขายให้กับพวกชาวเมืองไล

๕ หัวน่าซึ่งได้บังคับว่ากล่าวนั้น ก็พร้อมกันยกขึ้นให้ว่ากล่าวกันเองในพวกข่าเออนั้น

๖ การเงินซึ่งใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินตัดเช่นกันกับแม้วเย้าที่กล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมที่จะได้สามีภิรยานั้น ก็มิได้สู่ขอกับผู้ใด เมื่อถึงฤดูหนาวเข้าเดือนอ้ายเดือนยี่ ก็พร้อมกันออกไปประชุมเล่นเต้นรำที่ในป่าอันเปนที่ราบรื่นทั้งหญิงทั้งชาย แลเต้นรำขับร้องไปตามเพศภาษาของเขา ที่หนุ่มสาวก็เกี้ยวพานรักใคร่กันในเวลานั้น แล้วก็พากันกลับมาอยู่กินเปนสามีภิริยากันไปในเมื่อฤดูหนาวนี้ เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟเช่นกัน

แลข่าพวกนี้เปนคนมีอัธยาไศรยน้ำใจอ่อน แลสันดานขลาดกลัวมาก ถ้าเข้ามาในบ้านเมืองพบผู้คนชาวเมืองที่นุ่งห่มสอาดโอ่โถง ก็นั่ง

ลงก้มกรานหมอบอยู่ไม่อาจลุกขึ้นได้ ถ้าแลใช้กะเกณฑ์ให้ข่าพวกนี้มาทำการงาน คือใช้ให้ทำเรือนท้าวขุนแลเจ้านายที่ในเมือง ก็ใช้ให้ทำได้แต่ในพื้นที่ต่ำ ๆ ถ้าจะใช้ให้ขึ้นทำการในที่สูง ๆ คือมุงหลังคาเปนต้น ข่าพวกนี้เปนไม่ยอมขึ้นเลยเปนอันขาด เพราะเขาถือว่าตระกูลเขาต่ำเปนไพร่เลวทรามอย่างที่สุด เจ้านายเปนผู้มีบุญวาศนามาก ไม่ควรเขาจะขึ้นไปให้สูงกว่าเจ้านาย ถ้าผู้ใดขึ้นไปทำเช่นนั้นแล้วก็มักจะเปนอันตราย

อีกประการหนึ่งถ้าเขาทำความผิดต้องถูกชำระว่ากล่าวฤๅทำโทษเฆี่ยนตีเขา ผู้ต้องถูกด่าตีนั้นก็มักเปนไข้เจ็บไปต่าง ๆ จนถึงแก่ชีวิตรเปนอันตรายก็มี ถ้าเขาทำผิดแล้วก็ต้องให้ผู้ที่รู้จักคุ้นเคยไปว่ากล่าวแต่โดยดี

๘ ความรักษาพยาบาลไข้เจ็บนั้น ก็กินยารากไม้ตามที่เขาถือว่าเปนยา ถ้าเปนโรคผีดาดแล้ว ก็ต้องทิ้งคนไข้ไว้ หนีไปเหมือนดังที่กล่าวมาแล้วแต่เบื้องต้นนั้น ถ้าเปนโรคอื่น ๆ ตายตามธรรมดา ก็ใช้ฝังทั้งสิ้น

๙ การนับถือสาสนา ซึ่งจะเปนที่พึ่งแห่งตนนั้นไม่มีเลย มีแต่การเล่นสนุกเมื่อฤดูหนาวเท่านั้น

๑๑ ว่าด้วยคนชาติข่ากง

๑ คนชาติข่ากงนี้เรียกตามภาษาผู้ไทย ข่ากงนี้ย่อมอาไศรยอยู่ในดินเขตรแขวงเมืองไลแลหัวเมืองซึ่งขึ้นแก่เมืองไล ชอบปลูกเรือนอาไศรยอยู่บนภูเขาสูง

๒ มีภาษาอย่างหนึ่ง แลมีกิริยาแขงแรง

๓ ข่าวกงนี้รับประทานเข้าเหนียวเปนอาหาร กับเข้าของกินก็มีพริกเกลือ แลของสดคาวนั้นก็สุดแล้วแต่จะหาได้ตามป่าแลเขา

การแต่งตัวแลเครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายไว้ผมเขียถักไม่ใส่ไหม มีผ้าดำโพกศีศะ ห่มเสื้อแขนแลตัวสั้น รูปนั้นคล้ายเสื้อจีนกวางตุ้ง นุ่งกางเกงจีนขาสั้นเพียงปกเข่า

ผู้หญิงไว้ผมยาวเกล้ามวยรวยไว้ข้างหลัง ใช้ผ้าดำโพกศีศะเหมือนเช่นชาย ใส่ต่างหูทำด้วยเงินมีรูปเหมือนขอ สวมกำไลมือทำด้วยเงินแลทองแดง ห่มเสื้อผ้าดำ เช่นเสื้อชายมีหวายย้อมสีแดง ถักเปนผืนกว้างประมาณคืบหนึ่ง รัดเอวไว้ข้างนอกเสื้อ นุ่งผ้าสิ้น ผ้าเครื่องนุ่งห่มนี้ทอได้เอง

๔ วิชาชำนาญซึ่งจะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น คือสานเสื่อด้วยหวาย แลสานแพ้ม กะโล่ สมุก ทำไร่ฝ้าย ไร่เข้า เลี้ยงโคกระบือแลสุกรไก่ไว้ขายเปนสินค้า ใช้น่าไม้เปนอาวุธสำหรับยิงสัตว์ป่า ปืนก็มีใช้บ้าง แต่หาใช่เปนของทำได้เองไม่ ได้จากพวกแม้วแลเย้ามาใช้

๕ หัวน่าซึ่งได้ว่ากล่าวกันนั้น ก็ยกย่องกันเองดังกล่าวมาแล้ว กับภาชนะเครื่องใช้ก็มีกะทะเหล็ก หม้อทองแดง ถ้วยชามใช้บ้าง ได้อาไศรยซื้อจากพวกพ่อค้าฮ่อ ซึ่งนำมาจำหน่ายขายค้าแลกเปลี่ยนซึ่งกันแลกัน ดังเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๖ การเงินที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้น ไม่เลือกว่าเปนเงินชนิดใดรูปใด ใช้ได้ทั้งสิ้น แลใช้ชั่งตัดเอาตามน้ำหนักดังเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๗ ธรรมเนียมได้ภรรยาสามีของพวกข่ากงนี้ มิได้ต้องสู่ขอต่อผู้ใด เปนแต่รักใคร่ได้เสียกันเอง แลเมื่อจะคลอดบุตรนั้น ก็ใช้อยู่ไฟตามธรรมดา

๘ รักษาพยาบาลไข้ป่วยนั้น ถ้าป่วยไข้เปนโรคต่าง ๆ ก็ใช้ยารากไม้ในป่า แลบวงบนบานผีให้รักษาไข้ป่วยนั้นไปตามวิธีที่นับถือกันต่อ ๆ มา การศพนั้นก็ใช้ธรรมเนียมฝังเหมือนกัน

๙ การนับถือสาสนาซึ่งจะเปนที่พึ่งแห่งตนนั้น คือถือผีเรือนเปนต้น เมื่อถึงฤดูเกี่ยวเข้าไร่ได้แล้ว คือเดือน ๑๒ ก็เส้นไหว้ผีเรือนด้วยอาหาร มีเครื่องเส้นเนื้อไก่สุกรเปนต้น ถือตามฤดูปีอีกอย่างหนึ่ง ปีละสองครั้ง ห้ามไม่ให้ผู้ที่อยู่ต่างตำบลบ้านเข้ามาในบริเวณ แลตำบลบ้านแห่งเขาอยู่นั้น เมื่อเดือน ๔ ครั้งหนึ่ง เดือน ๑๑ ครั้งหนึ่ง เปนครั้งละสามวัน ถึงพวกข่ากงเล่าก็มิได้ออกไปจากที่ตำบลบ้านแห่งเขานั้น แลในเวลานั้นถือไม่ตัดไม้ ไม่ซ้อมเข้า ไม่ฆ่าสัตว์เลี้ยงแลสัตว์ป่า แลการอื่นทั้งปวงไม่ทำเลยจนสิ้นกำหนดสามวัน ในทางที่จะเดินเข้ามาในบ้านนั้นก็ทำเฉลวปักเปนสำคัญ แล้วเอากิ่งไม้ลงสกัดทางไว้เปนที่สำคัญ เพื่อจะให้คนทั้งหลายรู้ว่าเปนที่ห้าม ถ้าคนเดินทางไม่รู้ล่วงเลยเข้าไปในที่ตำบลบ้านนั้นแล้ว ก็ถือว่าเปนผิดผี ปรับเอาเงินแก่ผู้นั้น ให้ขึ้นผีแลเส้นไหว้แล้วจึงให้พ้นโทษ วิธีถืออันนี้ว่าเปนการมงคลอันสำคัญ แล

เมื่อในฤดูแล้งนี้ มีการเล่นเปนเทศกาลสนุกเนือง ๆ เครื่องดีดสีที่เปนของเล่นนั้น คือเพีย ย่องหน่อง ทำด้วยไม้ไผ่แลทองเหลือง แลขับร้องเปนเพลงต่าง ๆ ตามภาษาพวกข่ากงนั้น

๑๒ ว่าด้วยคนชาติข่าบ้านนาน

๑ พวกข่าบ้านนานนี้ มีนามเรียกตามภาษาผู้ไทย คือเปนคนพูดช้า ๆ แลตั้งบ้านอยู่ที่บ้านนานในเขตรแขวงเมืองไล ปลูกเรือนอยู่ตามริมฝั่งน้ำแท้ แลเรือนนั้นก็ทำเช่นกันกับเรือนลาว

๒ ลักษณร่างกาย แลผิวพรรณดำแลขาวปนกัน มีภาษาอีกอย่างหนึ่งต่างหาก ไม่เหมือนกับข่ากง แต่ความประพฤติต่าง ๆ นั้นเหมือนกัน เว้นแต่เครื่องนุ่งห่มแลธรรมเนียมฝังศพนั้นแปลกกันดังนี้

๓ เครื่องนุ่งห่มแลตกแต่งกายนั้น ไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้างหลังเหมือนกันทั้งชายหญิง แต่ผู้ชายใช้โพกศีศะด้วยผ้าดำห่มเสื้อผ้าดำผ้าขาวบ้าง นุ่งกางเกงดำขายาวอย่างกางเกงจีน

ผู้หญิงเจาะหูใส่ลวดเงิน แลมีห่วงทำด้วยเงินคล้องลวดนั้นอีกห่วงหนึ่ง ห่วงนั้นโตประมาณ ๑ นิ้ว สวมกำไลทำด้วยเงินห่มเสื้อดำแขนเล็ก ตัวเสื้อยาวถึงปกแข้ง เสื้อนั้นไม่มีดุม ต้องสวมลงทางศีศะ นุ่งผ้าสีนดำ เครื่องนุ่งห่มตกแต่งนี้ก็เปนเหมือนเช่นพวกผู้ไทยดำ

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น ทำเรือขายทำไร่เข้าไร่อ้อย ปลูกกล้วย แลเผือกมัน ปลูกฝ้ายเปนสินค้าได้จำหน่ายขายให้พวกไทยไล

๕ พาหนะแลหัวน่าที่ได้บังคับว่ากล่าวกันนั้น ก็พร้อมกันยกขึ้นเปนนายเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง

๖ การเงินที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้น ก็ใช้เงินตัดเงินย่อยเหมือนดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว

๗ การซึ่งจะได้สามีภริยานั้น ก็ได้เสียกันเองมิได้สู่ขอต่อผู้ใด เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟเปนธรรมดาเช่นกัน

๘ การไข้ป่วยที่จะรักษาพยาบาล ก็ใช้ยารากไม้แลเส้นผีเท่านั้น แต่เมื่อตายลงก็เอาศพนั้นฝั่งไว้ในเรือนที่ตรงที่นอนผู้ตาย ถ้าเปนผัวเมีย เมื่อผู้ใดตายก่อนก็ฝั่ง ต้องฝั่งไว้เช่นนั้น ถ้าได้สามีภริยาต่อไปใหม่ จึงยักย้ายไปปลูกเรือนอยู่ที่ใหม่ แต่ศพนั้นใช่จะมีในบ้านเรือนเต็มไปดังเช่นกล่าวมานี้หามิได้ ด้วยข่าพวกนี้มักยักย้ายที่อยู่ต่อไป ถ้าเปนอย่างช้าก็คงไม่พ้นกำหนดสามปีไป เหตุด้วยเพราะพืชผลได้น้อยลงแล้วก็ยักย้ายไป เพราะฉนั้นศพที่ฝั่งไว้ในเรือนจึงมิได้มีทั่วไปทุก ๆ เรือนเลย

๑๓ ว่าด้วยคนชาติข่าผอ

๑ คนชาติข่าผอนี้ เรียกตามภาษาผู้ไทย พวกข่าผอนี้ปลูกเรือนอยู่บนภูเขาสูงที่ในเขตรแขวงเมืองไล

๒ มีลักษณร่างกายผิวเนื้อดำ พูดภาษาเปนอย่างหนึ่งต่างหาก สำเนียงที่พูดนั้นเร็ว ฟังไม่ใคร่จะทัน ไม่มีหนังสือใช้

๓ รับประทานเข้าเหนียวเปนอาหาร การซึ่งตกแต่งร่างกายนั้น ผู้ชายไว้ผมเปีย บางคนก็ไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้างหลัง ห่มเสื้อแขน

แลตัวสั้น มีสัณฐานคล้ายรูปเสื้อกวางตุ้ง นุ่งกางเกงขาสั้นเพียงปกเข่า เสื้อกางเกงเครื่องนุ่งห่มนี้ใช้ผ้าสีน้ำเงิน

ผู้หญิงไว้ผมมวยเกล้าไว้ข้างหลัง ใส่ต่างหูมีรูปเหมือนหลอดทำด้วยเงิน สวมกำไลมือทำด้วยทองแดงแลเงิน สวมเสื้อแขนคับแลตัวสั้นเพียงเอว นุ่งผ้าสีนสั้นเพียงปกเข่าเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มนี้ใช้ผ้าสีดำ

๔ วิชาชำนาญซึ่งประกอบการเลี้ยงชีพนั้น ทอผ้า สานกะบุงตะกร้าได้ทำใช้เอง ภาชนะต่าง ๆ นั้น ก็ต้องซื้อแลแลกเปลี่ยนจากชาติอื่น ทำไร่เข้า ปลูกฝ้าย เลี้ยงโค กระบือ แพะ สุกร ไก่ ขายเปนสินค้า

๕ หัวน่าซึ่งได้บังคับว่ากล่าวแลพาหนะนั้น เปนนายว่ากล่าวกันเองดังเช่นกล่าวมาแล้ว

๖ เงินซึ่งใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินย่อยเงินตัดชั่งเอาตามน้ำหนักไม่เลือกว่าเงินรูปใดชนิดใด ใช้ได้ทั้งสิ้น

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้สามีภรรยานั้น ผู้ชายไปขอต่อผู้ใหญ่ของหญิง เมื่อสู่ขอเปนการตกลงกันแล้ว ก็ต้องเสียเงินให้แก่ฝ่ายหญิงถ้าเปนอย่างมากถึง ๓๐ บาท แลมีการเลี้ยงกันบ้างตามธรรมเนียมเล็กน้อย ถ้าชายเปนคนจนไม่มีเงินจะเสียให้ ก็ต้องไปอยู่บ้านของหญิงให้ผู้ใหญ่ของหญิงใช้สรอยอยู่ถึง ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปีก็มี แล้วจึงจะพากันไปทำมาหากินพ้นจากบ้านผู้ใหญ่ของหญิงได้ แลเมื่อคลอดบุตรนั้นก็อยู่ไฟเช่นกัน แต่พวกข่าผอนี้ มีความนับถือหญิงอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าหญิงใดเดินผีเท้าหนักแล้วนับถือว่าผู้นั้นเปนผู้มีวาศนามาก พวกข่าผอนี้ถ้าบุตรสาวมีผีเท้าหนัก ก็นับว่าเปนอย่างดี

๘ การพยาบาลไข้ป่วย ก็ใช้บนผีแลกินยารากไม้ในป่าเท่านั้น เมื่อตายก็ใช้ธรรมเนียมฝัง

๙ ธรรมเนียมที่นับถือสาสนา ซึ่งเปนที่ดับทุกข์แห่งตนนั้น ถือผีเรือนแลเส้นไหว้เปนฤดูเหมือนกับพวกข่ากงที่ว่ามาแล้ว แลถือห้ามคนต่างบ้านไม่ให้เข้ามาในบ้าน เมื่อเวลาถือนั้นสองคราวในปีหนึ่งเหมือนกัน การเล่นสนุกนั้นก็คิดเพียแลย่องหน่องเหมือนกับพวกข่ากงมีเทศกาลเล่นเมื่อน่าแล้งแล้วการไร่นาเปนอย่างเดียวกัน

๑๔ ว่าด้วยคนชาติข่าแจะ

๑ คนชาติข่าแจะนี้ ย่อมอาไศรยอยู่เขตรแดนเมืองหลวงพระบางซอยปลูกเรือนอาไศรยอยู่บนที่เขาสูง เรือนนั้นทำด้วยไม้ไผ่เปนกะท่อมน้อย ๆ สองห้อง ไม่เห็นทำโตใหญ่ไปกว่านี้เลย

๒ ลักษณรูปร่างกิริยา มีผิวตัวดำไม่โตใหญ่ พอสันทัดคนแลเปนคนคอพอกโดยมากทั้งหญิงชายเปนคนแขงแรง เมื่อกองทัพยกไปก็ได้อาไศรยเกณฑ์พวกข่าแจะนี้เผ้าส่งของแลขนเสบียงส่งกองทัพได้จนสำเร็จราชการ มีภาษาพูดเปนอย่างหนึ่งต่างหาก ฟังสำเนียงพูดคล้ายกับสำเนียงแขกมลายู เหมือนกินเข้าว่า (เปอะมะ) เดินไปว่า (เยาะตะเมอะ) ไม่มีหนังสือใช้ เมื่อมีธุระจะแจ้งความร้อนเร็วกันด้วยเหตุประการใด ก็ใช้ไม้ไผ่ทำเปนกลักแล้วเอาถ่านไฟแลพริกใส่เครื่องหมายนี้เพื่อเปนการร้อนเร็ว ถ้าเอาขนไก่ใส่เข้าด้วย เปนเข้าใจกันว่ามีพวกพ้องอยู่เท่าใดก็ให้มาทั้งสิ้น

๓ เครื่องนุ่งห่มแลอาหารนั้น รับประทานเข้าเหนียวแลพริกเกลือเปนธรรมดา สิ่งอื่น ๆ นั้นตามแต่จะหาได้ เครื่องนุ่งห่มก็ใช้ของลาวทั้งสิ้น

แจะผู้ชายไว้ผมมวยเกล้าไว้ข้างหลัง เจาะหูเอาผ้าแลลานม้วนใส่ไว้ นุ่งกางเกงขาสั้นเพียงปกเข่า ถ้าทำการงานก็เอาผ้าเตี่ยวคาดเอว แลมีชายห้อยยาว แล้วเอาห่อพันของที่ลับไว้ เอาชายผ้านั้นเหน็บไว้ข้างหลังเหมือนอย่างโจงกะเบน ถ้าจะดูเหมือนกับคนที่เปลือยกายไว้ มีผ้าแต่เฉภาะพันอยู่นิดหนึ่งเท่านั้น แลสวมปลอกแขนทำด้วยเงิน ทองเหลือง ทองแดง

แจะผู้หญิงก็ไว้ผมยาวเกล้าไว้บนศีศะ เจาะหูเอาผ้าม้วนกลม ๆ สอดไว้ นุ่งผ้าสิ้น

ข่าแจะนี้ มีเครื่องหมายอยู่อย่างหนึ่ง คือผู้หญิงสักน้ำหมึกเปนดอกจันทน์ไว้ที่หลังมือ ผู้ชายสักไว้ตามลำแข้งเปนริ้วยาวแลเปนลายต่าง ๆ

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น คือจักสานเขียฤๅกะแพ้ม สานก่องใส่เข้า เครื่องจักสานที่ใช้ในพื้นเมืองหลวงพระบางทุกวันนี้ ก็มักเปนฝีมือข่าแจะโดยมาก อาวุธสำหรับยิงสัตว์สี่เท้าสองเท้าก็ใช้ปืนแม้วและหน้าไม้เปนต้น แลทำไร่เข้าเต้าแตงซื้อขายแลกเปลี่ยนเอาเครื่องนุ่งห่มแลเกลือเท่านั้น

๕ หัวน่านายที่บังคับว่ากล่าวให้เปนหมวดหมู่กัน ก็ได้รับยศไปจากเจ้านายตั้งแต่งให้ เปนแสนเปนเพี้ยควบคุมกันตั้งทำมาหากินอยู่ในถิ่นที่เปนตำบล ๆ ไปดังนั้น

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินรูเบี้ยอย่างเมืองหลวง แลชั่งตัดเอาตามน้ำหนักบ้าง

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้ภรรยาสามีนั้น ผู้ชายต้องไปพูดจาเกี้ยวพานกันไป กว่าหญิงนั้นจะยอมตกลง เมื่อหญิงนั้นยอมตกลงแล้ว แต่ชายยังไม่เปนที่หวังใจเปนแน่ได้ ก็เอาหมากไปให้หญิงนั้นกินคำหนึ่ง ถ้าหญิงรับหมากกินแล้ว ก็เปนที่มั่นใจ แล้วจึงไปสู่ขอต่อผู้ใหญ่ของหญิง การที่จะตกแต่งนั้นเส้นไหว้ผีกันเล็กน้อย แล้วก็เลี้ยงเหล้าเข้ากันเปนธรรมดา แลชายต้องอยู่กับหญิงทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของหญิงอยู่ ๕ ปี เมื่อครบกำหนด ๕ ปีแล้ว จะไม่อยู่ด้วยบิดามารดาของหญิงแล้ว จะไปเที่ยวอยู่ก็ได้ตามความปราถนา ถ้าอยู่ที่บ้านหญิงนั้นไม่ครบ ๕ ปีแล้ว ที่จะพาหญิงภรรยานั้นไปจากบ้านบิดามารดาของหญิงนั้นไม่ได้เลย การที่คลอดบุตรนั้นก็ใช้อยู่ไฟเปนธรรมดา

๘ การพยาบาลไข้ป่วยนั้น ก็ใช้ยารากไม้ใบไม้กินแลทา ตามที่ถือว่าเปนยา ถ้าตายลงก็เอาไปฝังเสียเท่านั้น

๙ การถือสาสนา ซึ่งนับว่าจะเปนที่พึ่งแห่งตนก็ถือผีเรือน เมื่อถึงเวลาเดือน ๑๐ ได้เข้าใหม่ก็ทำการเส้นผี ล้มหมูเป็ดไก่ แลบรรดาพี่น้องพวกพ้องก็มาประชุมช่วยพร้อมกัน เมื่อเส้นไหว้แล้วก็เลี้ยงกันแลเล่นร้องรำทำเพลงไปตามเพศภาษาของเขา เครื่องดีดสีก็มีย่องหน่องเปนต้น การเล่นเต้นรำเปนที่สนุกสนานนี้ ต้องทำเปนธรรมเนียมทุกปีไป

๑๕ ว่าด้วยคนชาติผู้ไทยดำแดง ขาว ๓ จำพวก

๑ พวกผู้ไทยดำนี้ ตั้งบ้านเรือนอาไศรยอยู่ในดินแดนแขวงสิบสองจุไทย ทำโรงเปนที่อาไศรยก็เช่นกันกับลาวตามธรรมดา แต่แปลกกันอยู่ที่เฉลียงทางด้านสกัดนั้น ทำเปนวงโค้งดูกลมเหมือนกระโจมโรงหิ้ย แลใหญ่ยาวถึง ๙ ห้อง ๑๑ ห้องก็มี เรือนหลังหนึ่งก็อยู่ด้วยกันได้หลายครัว คือ ลูกเขย ลูกสไภ้ แลพวกญาติพี่น้องมักรวบรวมอยู่ในเรือนหลังเดียวกัน แลมิได้ทำเปนห้องหับให้มิดชิดเลย มีแต่มุ้งกางเปนหลัง ๆ ไปทั้งสองแถว ดูไม่มีความรังเกียจในการที่จะหลับนอนเลย ที่กลางเรือนนั้นก็มีเตาไฟเรียงกันไปถึง ๒—๓—๔ เตาตามแต่เรือนใหญ่แลเล็ก เตาไฟนี้สำหรับใส่ไฟผิงเท่านั้น เพราะในประเทศเหล่านี้เวลาหนาว ๆ มาก เตาที่จะนึ่งเข้าทำกับเข้ารับประทานนั้นมีเตาหนึ่งต่างหาก พื้นเรือนนั้นก็ใช้ไม้ไผ่ไม่เฮียเปนไม้อย่างขางสานเปนลาย ๒—๓ มิได้มีไม้จริงใช้เลย

๒ ลักษณรูปร่าง แลกิริยาภาษา รูปร่างสันทัดคน ผิวเนื้อขาว กิริยาอาการก็เปนอย่างลาว ภาษาแลสำเนียงก็แปลกไปจากลาว แต่ลาวพอฟังเข้าใจได้ มีหนังสือใช้เปนอย่างหนึ่งต่างหาก

๓ การตกแต่งร่างกาย แลเครื่องบริโภคมีผ้านุ่งห่มแลอาหารนั้น พวกผู้ไทยดำนี้รับประทานเข้าเหนียวเปนอาหาร เครื่องกับเข้าของกินก็มีแต่พริกกับเกลือเปนต้น เครื่องนุ่งห่มผู้ชายนุ่งกางเกงขาแคบ ห่ม

เสื้อยาวอย่างญวน เกล้าผมมวย ผู้หญิงนุ่งผ้าสิ้น ห่มเสื้อยาวอย่างญวนไว้ผมมวยเหมือนกัน แต่มีที่หมายอยู่อย่างหนึ่ง ถ้าหญิงยังไม่ได้มีสามีจึงเกล้าผมมวย เมื่อมีสามีแล้วก็เกล้าผมสูงเปนเครื่องหมายสำคัญ แลผ้าเครื่องนุ่งห่มนั้นใช้สีดำทั้งสิ้น กับผ้านวมห่มนวมนอนนั้น ขนเป็ดใส่ใช้แทนสำลี สำลีนั้นก็มีแต่ไม่ชอบใช้ ว่าใช้ขนเป็ดอบอุ่นดีกว่าสำลี

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น ทำไร่นาเลี้ยงวัวควาย เลี้ยงหมู ไก่ เป็ด แพะ เลี้ยงไหม ทำไหม ทำไร่ฝ้ายทอผ้า เก็บลูกเร่วในป่า เปนสินค้าขายส่งไปเมืองญวน แลมีพวกพ่อค้าญวนแลฮ่อมาซื้อบ้างเปนครั้งคราว อาวุธที่ใช้สำหรับมือ คือปืนเปนต้น ก็ได้ซื้อมาแต่ญวน

๕ ภาชนะเครื่องใช้มีเสื่อทอด้วยฟางบ้าง สานด้วยหวายบ้าง แลถ้วยชามเครื่องใช้ต่าง ๆ มีบ้างเล็กน้อย ก็ซื้อมาจากเมืองญวน แต่หม้อดินหุงเข้านั้นทำใช้ได้เอง หัวน่าที่ได้ว่ากล่าวนั้น เปนเพี้ยแสนเจ้าเมืองกรมการตั้งให้

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้ชั่งตัดเอาตามน้ำหนัก ไม่เลือกว่ารูปอย่างใด ใช้ได้ทั้งสิ้น

๗ ธรรมเนียมที่จะได้ภรรยาสามีนั้น เมื่อชายได้สู่ขอตกลงกันแล้ว ถึงกำหนดที่จะได้อยู่กินด้วยกัน ชายก็ต้องจัดหมูเป็ดไก่เปนของไหว้ผี กับกำไลเงินคู่หนึ่งหนักประมาณ ๒๕ บาท ให้กับบิดา

มารดาของหญิงเปนสินสอด จึงทำการเส้นไหว้ผีตามอย่างธรรมเนียมแล้ว ก็อยู่กินด้วยกันที่บ้านของหญิง ทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของหญิงอยู่ถึง ๖ ปี ถ้าพ้นกำหนด ๖ ปีไปแล้ว จึงจะไปอยู่ที่อื่นได้ต่อไป เมื่อยังไม่ถึงกำหนดแล้วจะไปอยู่ให้พ้นจากบิดามารดาฝ่ายหญิงนั้นไม่ได้เปนอันขาด เมื่อคลอดบุตรก็อยู่ไฟเปนธรรมดา

๘ การรักษาพยาบาลไข้ป่วยนั้น ก็ใช้เส้นผี วิธีเมื่อจะเส้นนั้นต้องหาหมอมดมาอ่านมนต์คนหนึ่ง แลมีคนเป่าปี่คน ๑ ในคำที่อ่านมนต์นั้นเปนใจความเชิญผีเรือนให้ช่วยรักษาแลให้ขับผีป่าไป การที่เส้นไหว้นี้ถ้าทำครั้งหนึ่งไม่หาย ก็ทำไป ๒-๓ ครั้งกว่าจะหายแลตาย ถ้าหาหมอมาทำครั้งหนึ่ง ต้องมีค่าเบี้ยเลี้ยงให้แก่หมอ เงินสลึงหนึ่ง เข้าสาร ๓ ถ้วยไข่เปิด ๒ ฟอง ให้แก่หมอในเวลาเส้นคราวหนึ่ง

ถ้าไข้นั้นหนักลงจวนจะสิ้นใจ ญาติพี่น้องที่สนิทฤๅเพื่อนที่รักก็มาร้องไห้เศร้าโศกฉุดมือฉุดเท้าคนไข้ ทำอาการเหมือนจะช่วยกันฉุดคร่าไว้ไม่ให้ไปยังความตาย จนเห็นว่าคนไข้นั้นจะไม่รอดได้แล้วก็ช่วยกันปลุกปล้ำให้ลุกยืนขึ้น นุ่งกางเกง ห่มเสื้อใหม่ที่สอาด ตกแต่งโดยเรียบร้อยดังประหนึ่งว่าคนจะมีที่ไป การที่ต้องตกแต่งนี้เฉภาะจะตกแต่งให้ในเมื่อจวนจะสิ้นใจ และจะให้รู้ได้ว่าเปนของ ๆ ตัว ถ้าทำให้เมื่อสิ้นใจแล้ว ผู้ที่ตายไปจะหารู้ตัวได้ว่าตนได้นุ่งห่มเครื่องใหม่จึงต้องทำให้เห็นแต่ยังเปน

ครั้นตายลงแล้ว ก็ล้มวัวล้มควายเส้นไหว้ผีตามผู้ใหญ่เด็กโดยสมควรกับความนับถือแล้ว ก็เอาศพนั้นไปฝังไว้ในป่าทำเปนหลังคา

คลุมไว้ การที่ล้มวัวล้มควายเส้นให้เมื่อตายนี้ เพราะมีความประสงค์ว่าให้ผู้ที่ตายนั้น เอาผีโคผีกระบือที่ล้มให้เปนกำลังแลพาหนะต่อไป แลเมื่อเอาศพไปฝังนั้น ถ้าเปนชายก็ต้องเอาไก่ตัวผู้ไปปล่อยไว้ที่ฝังศพนั้นไก่หนึ่ง ถ้าศพนั้นเปนหญิงก็เอาไก่ตัวเมียไปปล่อยไว้ไก่หนึ่งเหมือนกัน เขาถือว่าผีนั้นจะได้เลี้ยงไก่นั้นต่อไป ครั้นฝังศพเสร็จแล้วกลับมาบ้าน ก็ต้องหาหมอมดมาอ่านมนต์ขับไล่ผีป่า ด้วยเหตุที่ล้มโคล้มกระบือเส้นศพนั้น เกรงผีป่าได้กลิ่นซากโคซากกระบือ ก็จะมารบกวนให้มีความเจ็บไข้อีกต่อไป

๙ การนับถือสาสนาที่จะเปนที่พึ่งแห่งตนนั้น ก็ถือผีเรือน ธรรมเนียมปีหนึ่งต้องเส้นสองหน คือ เส้นเมื่อเดือน ๕ จะลงมือทำนาหนหนึ่ง เมื่อเดือน ๑๑ ได้เข้าใหม่หนหนึ่ง วิธีเมื่อจะเส้นไหว้นั้น ก็ล้มกระบือแลเป็ดไก่ ถ้าเปนคนยากจนแล้วเอาแต่โลหิตเป็ดไก่มาทากระดูกโคกระดูกกระบือใช้แทนก็ได้ แล้วก็เลี้ยงเหล้าเข้ากันเปนที่รื่นเริง แลในเวลานั้นแต่งตัวเปนอย่างงามทั้งชายทั้งหญิง ใช้เครื่องนุ่งห่มแต่ล้วนไหมทั้งสิ้น

เครื่องตกแต่งของชายมีกำไลมือแลแหวน ผู้หญิงสวมปลอกคอ ต่างหู กำไลมือ แต่เปนเงินโดยมาก การเล่นนั้น เอาเม็ดฝ้ายห่อผ้าเปนลูกกลม ๆ แล้วผู้ชายอยู่พวกหนึ่ง ผู้หญิงอยู่พวกหนึ่ง แล้วก็โยนใส่กัน ถ้าพวกใดรับผิดผ้าห่อเม็ดฝ้ายนั้นตกดิน พวกนั้นก็เปนแพ้ พวกที่ชนะก็เอาเหล้าให้พวกที่แพ้กิน อีกอย่างหนึ่งเล่น

ตามพวกหนุ่มสาวนั่งล้อมเปนวงขับรำแก้กันตามเพศภาษามีเครื่องดนตรีคือปี่ทำด้วยไม้เฮียะเป่าเปนจังหวะตามเพลงขับไป

๑๖ ว่าด้วยผู้ไทยขาว

ผู้ไทยขาวนี้ ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ นั้นก็ใช้อย่างธรรมเนียมจีนทั้งสิ้น แปลกอยู่แต่ผู้หญิงนุ่งสิ้น ไว้ผมมวยทั้งชายทั้งหญิง ที่มีนามเรียกว่าผู้ไทยขาวนั้น ก็เพราะเหตุว่าเมื่อเวลามีการทำศพ ก็นุ่งห่มแต่ล้วนเครื่องขาวอยู่จนครบกำหนด ๓ ปี จึงได้เรียกว่าผู้ไทยขาว ภาษาพูดก็เช่นเดียวกับผู้ไทยดำ

๑๗ ว่าด้วยคนชาติข่าขาวเรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ ข่าขาวนี้ อาไศรยอยู่ในดินเมืองแถงแขวงสิบสองจุไทย ปลูกเรือนอยู่บนเขาสูง ทำด้วยไม้ไผ่ ใช้หญ้าคาแลใบไม้มุงหลังคา

๒ มีลักษณร่างกายล่ำสันแขงแรง มีภาษาพูดเปนอย่างหนึ่ง

๓ เครื่องบริโภคนุ่งห่มแลอาหาร รับประทานเข้าเหนียว ผู้ชายนุ่งกางเกง ห่มเสื้อ โพกศีศะด้วยผ้าดำ ผู้หญิงนุ่งผ้าสิ้น ห่มเสื้อยาว โพกศีศะด้วยผ้าดำ ไว้ผมยาวเกล้ามวยทั้งหญิงชาย หญิงถ้ามีผัวแล้วก็เกล้าผมสูงอย่างเช่นพวกผู้ไทย แลการตกแต่งร่างกายก็เหมือนอย่างพวกผู้ไทย

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพนั้น ทำไร่เข้า ไร่ฝ้าย ปลูกพักแฟงแลผักต่าง ๆ เลี้ยงสุกร ไก่ ขายเปนสินค้า

ผู้หญิงทอผ้าเครื่องนุ่งห่มใช้ได้เอง ผู้ชายตีมีดพร้าอาวุธใช้เองบ้าง

๕ หัวน่าพาหนะเครื่องใช้สรอย มีหม้อทองแดง แลเครื่องใช้จักสานด้วยหวายแลไม้เปนต้น การควบคุมว่ากล่าวนั้น ก็รับยศเปนเพี้ยแสน จากเจ้าเมืองกรมการ

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้ชั่งตัดดังเช่นกล่าวมาแล้ว

๗ ธรรมเนียมได้ภรรยาสามี เมื่อพูดจาเล้าโลมกันตกลงแล้ว ข้างชายก็แต่งของไปสู่ มีเหล้าเข้าเครื่องเลี้ยงแลเงินสองเบี้ย คิดเปนเงิน ๕ บาท ให้แก่ผู้ใหญ่ของหญิง แล้วก็เส้นไหว้ผีเรือนอยู่กินด้วยกันที่บ้านผู้หญิง ทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของหญิงไปถึง ๖ ปี แล้วจึงจะพาหญิงภรรยาไปจากสำนักนั้นได้

ถ้าเปนชายจนไม่มีเข้าของเงินทองจะเสีย บิดามารดาแห่งหญิงยกให้ ต้องอยู่ทำเลี้ยงบิดามารดาหญิงภรรยานั้นถึง ๑๒ ปีแล้ว จึงจะพาไปจากสำนักแห่งบิดามารดาหญิงนั้นได้ แลการที่คลอดบุตรนั้นก็อยู่ไฟเหมือนกัน

๘ การรักษาพยาบาลเมื่อป่วยไข้ ก็ใช้คนที่ทรงผีแลเจ้ามาทรง เมื่อเจ้าผีเข้าทรงแล้ว บอกให้เส้นไหว้บวงบนผีย่าผีบ้านเปนประการใด ก็ทำไปตามลัทธิที่ผีบอกว่าจะกินไก่กินหมูตามแต่จะชอบใจ ไม่ใช้ยาอันใดเลย

เมื่อตายลงก็ล้มสุกรกระบือทำเครื่องเส้นศพ แล้วก็เอาไปฝัง

๙ การนับถือสาสนาซึ่งจะเปนที่พึ่งแห่งตน ก็นับถือผีเรือน เมื่อฤดูแล้วการไร่นาก็เส้นไหว้ มีเหล้า สุกร ไก่ กระบือ ทำเครื่องเส้น แลประชุมเล่นการสนุกก็ขับร้องโต้ตอบกันตามหนุ่มสาว แลมีฆ้องตีเปนจังหวะไป

๑๘ ว่าด้วยคนชาติม้อย ซึ่งเรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ พวกม้อยนี้ อาไศรยอยู่ในดินเมืองบ้เขตรแดนญวน ซึ่งต่อกับเมืองซางที่เปนพระราชอาณาเขตรกรุงเทพ ฯ ชอบปลูกเรือนอาไศรยอยู่ตามชายทุ่ง เรือนนั้นก็ทำด้วยไม้ไผ่ แลใช้หญ้าคาแลใบไม้มุงหลังคา

๒ ลักษณรูปร่างกิริยาสันทัดคน พูดภาษาอย่างหนึ่งต่างหาก แต่รู้จักภาษาญวนโดยมาก เหมือนเรียกกินเข้าว่า (เกิม) เปนต้น

๓ เครื่องนุ่งห่ม แลอาหารรับประทานเข้าเจ้า เข้าเหนียวบ้าง ไว้ผมยาวเกล้ามวยทั้งชายหญิง ผู้ชายนุ่งกางเกง ห่มเสื้อ โพกศีศะแต่งตัวเช่นผู้ไทย แต่เสื้อม้อยผู้ชายนั้น ต่อแขนด้วยผ้าสีขาว สีแดงเปนปล้องขาวปล้องแดง

ผู้หญิงนุ่งผ้าสิ้นสีดำแดงบ้าง ห่มเสื้อติดกุมเฉียงไปข้างขวา เสื้อนั้นยาวปกเข่าลงไป โพกศีศะด้วยผ้าดำ แลเครื่องนุ่งห่มที่เปนแพรสีต่าง ๆ ก็มีบ้าง เว้นแต่สีขาวเท่านั้น ไม่ใช้ถือว่าเปนของทุกข์แลเศร้าโศก

๔ วิชาชำนาญประกอบการเลี้ยงชีพ ทำนา ทำไร่ฝ้าย เลี้ยงไหม ทำผ้าฝ้ายผ้าไหม เก็บเห็ดหูหนูเร่วเปนของเกิดขึ้นในป่าซื้อมาแต่ญวน

๕ พาหนะแลหัวน่าที่ได้คุ้มเกรงรักษาว่ากล่าวกันนั้น หัวน่าได้รับยศแลตราตั้งมาแต่เมืองญวน เรียกว่า (องติ) คือเจ้าเมือง ใช้โคกระบือแลม้าเปนพาหนะ เครื่องใช้ต่าง ๆ ก็ใช้ของญวนทั้งสิ้น

๖ เงินที่ใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินมุ่นเงินตัด ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้ภรรยาสามีนั้น เมื่อข้างผู้ใหญ่ข้างชาย จะไปสู่ขอ ก็ต้องเอาหมากพลูไปให้ผู้ใหญ่ข้างหญิง ว่ากล่าวสู่ขอกัน เมื่อได้ตกลงยกให้กันแล้ว ก็กลับมาเอาหมู เป็ด ไก่ เหล้าเข้า ไปให้กับผู้ใหญ่ข้างหญิงอีก ฝ่ายข้างหญิงนั้นก็จัดแจงทำเลี้ยงในวงษ์ญาติแลพวกพ้องแห่งหญิงเปนการพร้อมมูลกัน แล้วผู้ใหญ่ของหญิง ก็กล่าวขึ้นในท่ามกลางวงษ์ญาติแลพวกพ้องแห่งหญิงนั้นให้ทราบทั่วกันว่า หญิงผู้นั้นจะได้อยู่กินเปนสามีภริยากับชายนั้นในวันคืนนั้น

ครั้นถึงวันฤกษ์ดีที่ได้กำหนดไว้แล้ว ฝ่ายชายก็จัดแจงเหล้าเข้า หมูเป็ดไก่ไปให้แก่ฝ่ายหญิง แล้วก็ทำเส้นผีเรือนแลเลี้ยงกันอีกคราวหนึ่ง แต่เงินทองนั้นไม่เปนกำหนด สุดแต่จะว่ากล่าวตกลงกันตามมากแลน้อย ครั้นเลี้ยงกันเสร็จแล้ว พวกญาติฝ่ายหญิงก็นำหญิงนั้นมา สู่ยังบ้านชาย ฝ่ายชายก็ทำของเลี้ยงแลเส้นผีเรือนที่บ้านชายด้วย เหมือนกัน แล้วก็รับหญิงนั้นไว้อยู่กินด้วยกันที่บ้านชาย เมื่อคลอดบุตร ก็อยู่ไฟเปนธรรมดา ครั้นคลอดได้ถึงเดือนแล้ว หมู่ญาติก็มาประชุมพร้อมกัน มีผ้าผ่อนแพรพรรณแลเข้าของต่าง ๆ ตามที่มีแลจนมาสู่ขวัญ ให้บุตรที่คลอดนั้น แล้วก็ล้มหมูเป็ดไก่เลี้ยงกัน เปนที่รื่นเริงแลยินดี เปนอันมาก

๘ การรักษาพยาบาลไข้ป่วยนั้น เมื่อป่วยไข้ก็หาหมอมาดูให้รู้ว่า จะถูกผีบิดามารดาฤาผีเรือนผีป่าผียักษ์ และจะมาเพื่อประสงค์จะกินโค กระบือเป็ดไก่เปนประการใด ฝ่ายหมอนั้นทำวิธีต่าง ๆ ที่จะพิจารณา

ให้รู้ว่าเปนภูตผีอันใด แล้วก็บอกให้ญาติแลพวกพ้องของคนไข้รู้ แล้วก็ทำเส้นไหว้ให้ตามที่หมอบอกนั้นทุกประการ แลยาก็ใช้ยารากไม้ตามที่เคยใช้กัน

ครั้นเมื่อตายลงก็ล้มโคกระบือเส้นไหว้ แลมีหมอไปสวดที่ศพ เมื่อจะเอาศพไปฝั่งก็มีฆ้องกลองตีนำศพจนถึงที่ฝั่ง ครั้นฝั่งแล้วก็กลับมาทำเลี้ยงกัน

แต่พวกญาติแลพี่น้องนั้น ต้องนุ่งห่มขาวไว้ทุกข์ให้ศพตามกำหนดนี้ ถ้าเปนบิดาก็นุ่งขาวอยู่ ๓ ปี ถ้ามารดาก็นุ่งขาวอยู่ ๒ ปี แต่นอกนั้นไม่มีกำหนด เมื่อเวลานุ่งขาวห่มขาวอยู่นั้น ถึงเวลาเช้าเย็นก็ตกแต่งเข้าปลาเส้นผีนั้นวันละสองเวลาเสมอไปกว่าจะสิ้นกำหนดที่นุ่งขาว แต่ไม่ต้องไปเส้นที่ศพ ทำเส้นที่บ้านเหมือนเส้นผีเรือน

๙ การนับถือสาสนาซึ่งถือว่าจะเปนที่พึ่งแห่งตนนั้นถือผีเรือน คือทำเปนชั้นแลหิ้งไว้ที่ในห้องเรือน เวลาเช้าเย็นก็จุดธูปเทียนบูชาเคารพนบไหว้เสมอเหมือนเช่นจีนแลญวน แลการเส้นไหว้ที่ทำเปนการปีนั้นคือ ขึ้นปีใหม่หนหนึ่งเรียกว่า (อันเต๊ก) เปนการใหญ่เหมือนเช่นตรุษจีน ล้มหมูเป็ดไก่เส้นไหว้เลี้ยงกันเปนการเอิกเกริกรื่นเริงมาก เล่นการสนุกขับร้องไปตามเพศภาษาของเขา แลตีฆ้องกลองฉาบเสียงครึกครื้นทั่วไป แลเล่นอีกอย่างหนึ่งเอาขนไก่แลหนังมาทำเปนตะกร้อแล้วก็โยนรับกัน ผู้หญิงพวกหนึ่ง ผู้ชายพวกหนึ่ง ถ้าพวกใดรับไม่ได้ก็เปนแพ้

แล้วก็ปรับเอาเงินกันเฟื้องหนึ่งบ้างสลึงหนึ่งบ้าง ถ้าไม่ให้เงินไถ่ตัวแล้วก็แย่งเอาผ้าที่โพกศีศะไปแล้วจึงให้ไถ่เอา การเล่นในเทศกาลนี้กำหนด ๑๕ วัน

แลการที่เล่นเล็กน้อยนั้น มีอีก ๔ ฤดู คือเดือน ๓ ครั้ง ๑ เดือน ๕ ครั้ง ๑ เดือน ๗ ครั้ง ๑ เดือน ๘ ครั้ง ๑

๑๙ ว่าด้วยคนชาติข่าหิน เรียกตามภาษาผู้ไทย

๑ คนชาติข่าหิน อาไศรยอยู่ในดินเมืองแถงแลเมืองมุน ชอบทำเย่าเรือนอยู่บนเขาสูง โรงเรือนที่อาไศรยนั้นก็เช่นเดียวกับข่าแจะ

๒ ลักษณร่างกายเปนคนแขงแรงว่องไวในทางน้ำแลเขา มีภาษาพูดเปนอย่างหนึ่ง ไม่มีหนังสือใช้

๓ เครื่องนุ่งห่มตกแต่งร่างกายแลอาหาร ผู้ชายไว้ผมยาวเกล้ามวยไว้ข้างหลัง นุ่งกางเกงดำขาแคบ ห่มเสื้อยาวอย่างเช่นเสื้อผู้ไทยดำ บางคนก็ห่มเสื้อสั้นเหมือนเสื้อกระบอก

ผู้หญิงสาวก็เกล้าผมมวยไว้ข้างหลังเช่นกัน ถ้ามีผัวแล้วก็เกล้าผมสูงเปนเครื่องหมายดังเช่นพวกผู้ไทย นุ่งสิ้น ห่มเสื้อสั้นเหมือนเสื้อกระบอก มีผ้าดำโพกศีศะทั้งชายทั้งหญิง เครื่องนุ่งห่มก็ชอบใช้สีดำ แต่หญิงนั้นสวมกำไลมือทำด้วยทองเหลืองทองแดงแลเงิน เจาะหูสอดลานเงินโตประมาณนิ้วหนึ่ง แลรับประทานเข้าเหนียวเปนอาหาร แลมักชอบรับประทานเนื้อสุนักข์ด้วย

วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพ จักสานเข้ กะแพ้มสานด้วยหวาย สำหรับใช้ใส่ผ้าผ่อนเครื่องนุ่งห่ม ตีเหล็กทำมีดพร้าแลทอผ้า

เครื่องนุ่งห่มใช้เอง ทำไร่เข้า ไร่ฝ้าย ไร่แตง ทำป่าผึ้ง เก็บเร่วเห็ดหหน ของในป่าขายเปนสินค้า ใช้น่าไม้แลขื้นเปนอาวุธสำหรับมือ แต่ปื้นนั้นก็ซื้อจากแม้ว แลเลี้ยงแพะสุกรไก่ไว้กินแลขายบ้าง

๕ พาหนะแลหัวน่าที่ได้คุ้มครองรักษาว่ากล่าวกัน ก็ยกย่องขึ้นให้ว่ากล่าวควยคุมกันเองดังเช่นกล่าวมาแล้วแต่หลัง เครื่องใช้มีหม้อแลถ้วยชามเปนต้น ก็ซื้อจากพ่อค้าญวนแลพ่อค้าผู้ไทย

๖ เงินใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้เงินมุ่นย่อยชั่งตัดเอาตามน้ำหนัก

๗ ธรรมเนียมได้สามีภริยากันนั้น ข้างชายก็ไปขอต่อบิดามารดาของหญิง ๆ ยอมยกให้แล้ว ต้องมีเงินหนักสามบาทสามสลึงติเปนกำไลมือขอนหนึ่ง แลเหล้าเข้า ไปให้แก่บิดามารดาของหญิง (เรียกว่าเงินค่าแขน) แล้วก็ตกแต่งเลี้ยงเหล้าเข้ากันเสร็จแล้ว ก็ได้อยู่กินด้วยกันที่บ้านหญิงทำมาหากินเลี้ยงบิดามารดาของหญิงมีกำหนดได้ ๘ ปี เมื่อพ้นกำหนดนั้นแล้ว จึงจะออกไปหาที่อยู่ตามลำพังตนได้

๘ การป่วยไข้แลรักษาพยาบาลนั้น เมื่อป่วยไข้ลงก็หาหมอมดมาไถ่ถามทำตามอย่างพวกผู้ไทย เมื่อตายลงก็ใช้ฝังแลเผาเหมือนกันแต่ต้องล้มกระบือฤๅสุกรทำเครื่องเส้นศพตัวหนึ่ง เมื่อฝังแลเผาศพกลับมาแล้ว ก็อาบน้ำชำระกาย เพื่อประสงค์ให้หมดมลทินในการศพนั้น

๙ ธรรมเนียมถือสาสนา ซึ่งจะเปนที่พึ่งแห่งตนนั้น ถือผีฟ้า (คือเทพารักษ์) แลผีปู่ย่าบิดามารดา มีการเส้นไหว้เมื่อฤดูแล้วการไร่นาปีละครั้ง (คือเดือนสิบ) ได้ประชุมเลี้ยงเหล้าเข้าแลขับร้องไป

ต่าง ๆ ตามเพศภาษา คือหญิงพวกหนึ่ง ชายพวกหนึ่ง ขับร้องโต้ตอบกันด้วยถ้อยคำอันเปนที่รัก ตีฆ้องแลฉาบครึกครื้นไปทั้งป่าเขาในตำบลนั้น ๆ

๒๐ ว่าด้วยคนชาติข่าฮวด เรียกตามภาษาลาว

๑ คนชาติข่าฮวดนี้ อาไศรยอยู่ในเมืองฮุน แลอยู่ตามริมฝั่งน้ำของเขตรเมืองหลวงพระบาง ชอบปลูกโรงเรือนอาไศรยตามเขา ดังเช่นข่าแจะ แต่อยู่ริมลำน้ำ

๒ ลักษณกิริยาแลเพศภาษานั้น ผิวกายดำ มีภาษาพูดอย่างหนึ่งต่างหาก ไม่มีหนังสือใช้

๓ การตกแต่งร่างกายแลเครื่องนุ่งห่มนั้น ผู้ชายไว้ผมยาวเกล้ามวย แต่ไรผมที่หน้าผากตัดแลกริบสั้นประมาณองคุลีหนึ่ง หวีให้ลงมาปรกที่หน้าผากไว้ แลขนคิ้ว ขนตา ขนหนวด ถอนเสียสิ้น แลสักน้ำหมึกเปนริ้วรอยยาว ๆ แต่ข้อเท้าถึงต้นขา นุ่งผ้าเตี่ยวคาดเอวมีชายโจงกะเบนไว้ ผ้านั้นกว้างประมาณ ๑ คืบ พอหุ้มห่อของที่ลับไว้นิดหนึ่ง เมื่อถึงฤดูหนาวก็ต้องนั่งนอนอยู่กับเตาไฟ ผู้หญิงนุ่งสิ้นเกล้าผมสูงมีผ้าดำโพกศีศะไว้ เครื่องแต่งตัวแลเสื้อผ้าต่าง ๆ ที่จะมีใช้สอยบ้าง ก็เมื่อหาของป่ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนกันที่เมืองหลวงพระบางได้บ้างเท่านั้น แลรับประทานเข้าเหนียวเปนอาหาร

๔ วิชาชำนาญที่จะประกอบการเลี้ยงชีพ ใช้ไม้เปนอาวุธยิงนกแลกะรอกรับประทานเปนอาหาร จึ่งได้ความตามที่ลาวเรียกว่าข่าฮวดนั้น

เพราะข่านี้ซอบรับประทานกะรอกมาก แต่สำเนียงลาวนั้นอักษรรอไม่มีใช้ ๆ อักษรฮอแทนรอจึ่งเรียกเปนข่าออกไป แลข่าพวกนี้มีวิชาจักสานได้บ้าง คือกะบุงกะแพ้มเปนต้น ผู้หญิงก็ถักสวิงเล็ก ๆ สำหรับเที่ยวช้อนปลาตามลำห้วย แลใช้เปนถุงสำหรับใส่หมากพลูบ้าง

๕ หัวน่าที่ได้บังคับว่ากล่าวควบคุม แลพาหนะนั้น ตัวนายก็ได้รับยศจากท้าวพระยาในเมืองหลวงพระบางยกย่องขึ้นให้ดูแลในพวกกัน พาหนะก็เลี้ยงโคกระบือแพะหมู แต่หาได้ใช้เปนพาหนะไม่ เลี้ยงไว้สำหรับเมื่อป่วยไข้ ก็ได้ล้มลงเส้นผีเรือนแลขายพอได้ซื้อเครื่องนุ่งห่มสำหรับตัวเท่านั้น

๖ เงินที่ใช้แลกเปลี่ยน ก็ใช้อย่างเมืองหลวงพระบาง

๗ ธรรมเนียมซึ่งจะได้สามีภิริยานั้น เมื่อชายหญิงรักพูดจากันตกลงแล้ว ก็ให้ผู้ใหญ่ไปสู่ขอว่ากล่าวกันตามธรรมเนียม กำหนดของชายที่จะต้องให้เปนค่าหัวหญิงนั้น เงินลิ่มหนึ่งมีน้ำหนัก ๔ บาท ๒ สลึง กระบือคู่หนึ่ง กับของที่จะเส้นไหว้ผีเรือนนั้น ก็เอาสุกรตัวหนึ่งล้มลงทำเส้นไหว้เลี้ยงกัน แล้วก็รับเอาหญิงนั้นมาอยู่บ้านชาย

เมื่อคลอดบุตรออกมาแล้วก็อยู่ไฟกันสามวันเท่านั้น เมื่อจะมีธุระไปในที่ใดก็เอาบุตรใส่ผ้าสพายไปด้วย แต่มียากินอย่างหนึ่ง ใช้ใส่กระบอกหลามกินเปนน้ำไปประมาณเดือนหนึ่ง ยานั้นเปนต้นไม้เรียกว่า (ต้นแตะ) ต้นที่อย่างขนาดใหญ่โตได้ถึงสามกำก็มี เมื่อจะหลามก็ตัดเอาแต่กิ่งก้านมาหลามอย่างเดียวเท่านั้น ไม้นี้มักขึ้นในลำห้วยแลที่

ชุ่มเย็น ใบโตประมาณสองนิ้ว ยาวประมาณ ๑๐ นิ้ว มีรศหอมหวาน แลรับประทานแก้เส้นสายก็ได้ มีคุณเปนหลายประการ

๘ การไข้ป่วยแลรักษาพยาบาลนั้น เมื่อป่วยไข้ลงก็ล้มกระบือแลสุกรเส้นไหว้ผีไปกว่าจะหาย

ถ้าถึงตายลงก็ล้มโคกระบือสุกร เลี้ยงพรรคพวกที่มาช่วยกันเอาศพไปฝัง กาลเมื่อจะฝังศพนั้น ก็เอาไม้จริงมาขุดเอาเปนเช่นรางใส่เข้าสุกร แต่มีฝาปิด แล้วก็เอาใส่ศพไปฝังเท่านั้น

๙ ธรรมเนียมถือสาสนาที่จะเปนที่พึ่งแห่งตนนั้น ก็ถือผีเรือน เมื่อถึงเวลาที่ตนรับประทานอาหารแล้ว ก็เอาเข้าปั้นหนึ่ง กับอาหารบ้างเล็กน้อยวางไว้ที่ฝาเรือน แล้วเรียกให้ผีปู่ย่าตายายแลบิดามารดามารับประทาน ทำดังนั้นเสร็จแล้ว ตัวเขาจึงรับประทาน เปนอย่างนี้เสมอทุกเวลาเช้าเย็น

การที่จะเส้นไหว้ เปนธรรมเนียมบ้างชาติอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว แต่ต้นนั้นหามีไม่ เปนแต่เส้นพร่ำเพรื่อไปไม่เปนเทศกาล เครื่องเล่นนั้นมีปี่ทำด้วยไม้เฮียะ ๆ นั้นมีลำต้นยางเหมือนไม้ซาง ที่ต้นลำใหญ่นั้นแลคีดเพ้ย เล้าโลมหญิงเปนการสนุกไปมิได้มีเวลาเลย แล้วแต่จะชอบใจเล่นไม่เลือกว่าเปนเทศกาลแลฤดูใด ๆ เลย ฯ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY
สำนักหอสมุด

